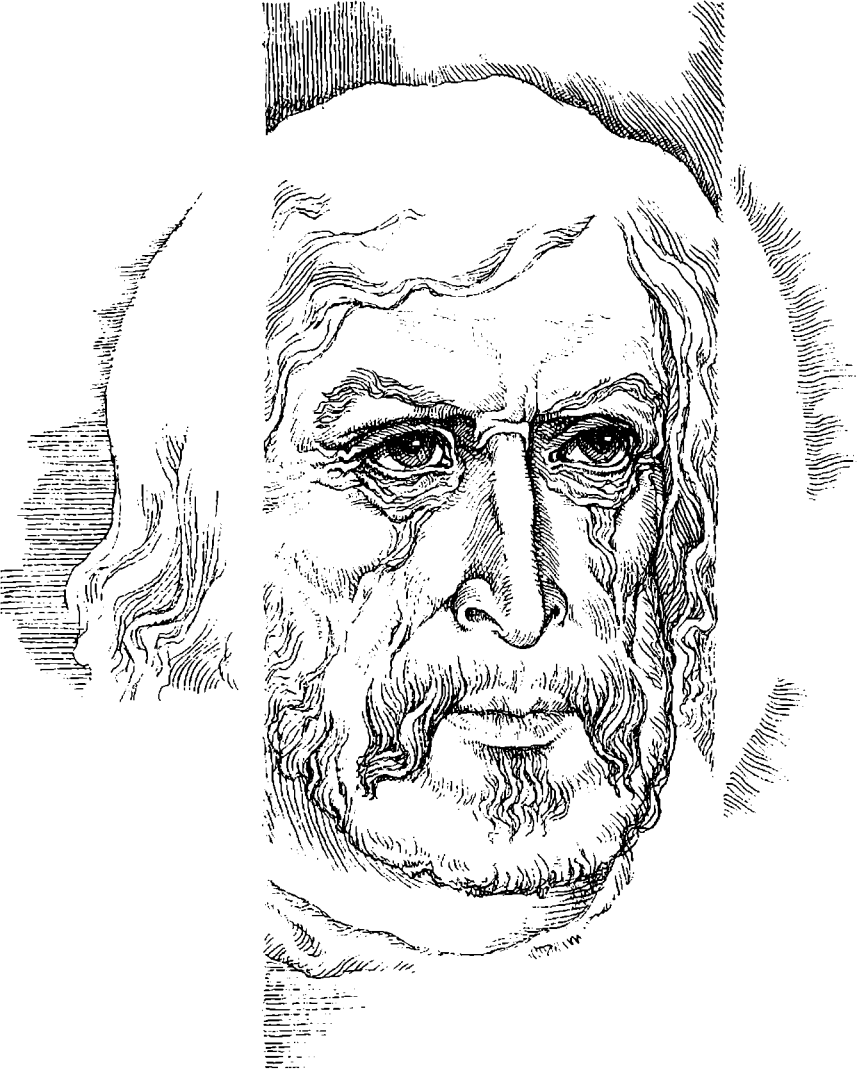

821(477)
СТ
Г65

ЛЕОНІД
ГОРЛАЧ

Ніч
Вингороді

ЛЕОНІД
ГОРЛАЧ

Ніч у Вишгороді

Історична поема

У2
Г69

Историческая поэма украинского советского поэта — многоплановое произведение о киевском князе Ярославе Мудром. Борьба за объединение княжеств, большая созидательная работа Ярослава, зарождение протеста простолюдинов против утеснений власть имущих — основные сюжетные линии поэмы.

Рецензент М. Ф. Слабошпицький

Художник

Ю. І. Бондаренка

Криворізька

міська централізована

ІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА

94 ДЛЯ ДІТЕЙ

БІБЛІОТЕКА-ФІЛІАЛ

Г 70403-062 БЗ.33.4.81. 4702590200
М223(04)-82

© Видавництво «Радянський письменник», 1982

«В лето 6545-е. Заложил Ярослав
город великий, у него же града
суть Златая врата...

Ярослав же сей, якоже рекохом,
любим бе книгами, и многи на-
писав положи в святей Софьи
церкви, юже созда сам. Украси
ю златом и серебром и сосуды
церковными».

«ПОВЕСТЬ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ».

ПРИ СВІЧКАХ

— Сини мої! — ледь чутно Ярослав
сказав і руки склав собі на лати. —
За вами я гінців прудких послав,
бо вже прийшла мені пора вмирати...

Умовкнув шепіт. Стиснулись уста.
Похитували вогниками свічі.
І тиша — прохолодна, аж густа —
сичала із недобгарків у вічі,

немов зайшов незнаний свічкогас
і домував у княжій спочивальні,
де зупинявся непомітно час
і догоряли роздуми печальні.

Краплини воску скапували вниз.
Тріщали мирно розпашілі печі,
поліна пожираючи, як хмиз.
І гнулися людей мовчазних плечі.

Лежав на смертнім одрі Ярослав
і чув усе, немов через вощину:
ченець печерський, висхлий сивоглав,
хрестом бряжчить і змаує сльозину;

в кутку тремтять дебелі тіуни,
без доспівів, такі собі домашні;
княгиня, син — якісь такі вони
беззахисні, прибиті, горопашні.

А вітер налітає із Дніпра,
січеться сніг о стіни кам'яниці,
пластається поземка, мов мара,
туманом осідає на зіниці.

Од шарварку німіють, терпнуть вуха —
ні слухати уже, ні говорити.
Здавила груди зболені ядуха.
Схопився Ярослав:
— Горить! Горить!..

Хитнулися вогні у спочивальні.
— Де?
— Що горить?..
— Та то з хрестом ченець!
— Хіба ви годні зором далі дальні
отак проглянуть, як на одрі мрець?

Геть одступися, повстяна сутано!
Отам, за ним, — чи бачите, сини? —
клекоче, стугонить неодволенно
вогонь жаркий на спині у стіни...

— Сини мої!
— Лиш Всеволод з тобою.
— Ні, тисяцький, мене не одурить!
Я бачу всіх, вони стоять юрбою...
вони стоять... за спинами горить...

— Та що ти, батьку? То горить скорбота.
Із ближніми ти розділи її.
— Ні, то палають Золоті ворота!
Чи знов набіг?
Чи палії свої?..

— Великий княже, на валах сторожа,
не прошмигне до граду навіть вовк,
а щоб якийсь підступний тать ворожий... —
вклонився низько тисяцький і вмовк.

Впав Ярослав на ложе. Важко груди
ходили ходьма. Ціпились уста.
Та шепіт з них стікав і лився всюди —
здавалось, аж крізь стіни пророста:

— Пора іти. Завершилась робота...
Уже нема ні сил, ані думок...
Оберігайте Золоті ворота,
міцніше замикайте на замок.

Ви чуєте, сини? Як буде зрада,
до вас і з того світу доберусь.
Хай у ворота входить лише правда,
якою славна давня наша Русь...

Забувся Ярослав, іще не мертвий,
але уже далекий од живих.
Плив дух над ним жаркий, од воску спертий,
од трав сухих і квітів польових.

Свічки горіли, кліпали розморно,
між них витала тишина німа.
Над Вишгородом вишнім біло й чорно
снувала схарапуджена зима.

Сліпа метіль летіла в перегони,
кружляла смерчі дикі і густі.
Та крізь близькі і чужодальні гони
світилися ворота Золоті.

КОНЯ!

— Лишіть мене... ходіть собі, ходіть...
Я мушу вмерти рано на світанку...—
І вийшли всі. Лиш вітер шарудіть
продовжував та у чудному т́анку

вогні кружляли в жовтій наготі,
то напливали на сухі повіки,
то утікали в сутінки густі
і жебоніли там, як тихі ріки.

Як гарно так: лежиш — і мов пливеш,
гойдають хвилі, в голові маркітно,
ти ще живеш — і вже мов не живеш,
холонеш, костенієш непомітно.

І де той перехід, де мить ота,
що спинить все, немов мечем зрубає?..
Він жде. Холодна вічна німота
уже надворі сани підбиває.

Лише скриплять намерзлі полози,
як хробаки, що деревину точать,
а знизу, з-за дніпровської лози,
голодні вовчі очі т́м'яно сочать.

Ось рипнуло дверима. Білий вал
котнувся килимами, вдарив свічі,
згасив огні боронні наповал
і сам знеміг у т́ій раптовій січі.

— Заходь, я жду. Вже тут нема мене.
Ну ж бо, скоріш покажуй морду псину!..—
Та з мороку, неждане й неясне,
звалилося на вуха:
— Я це, сину!..

І він повільно, знехотя отак
заціпенілі розтуляв повіки,
неначе йшов крізь пущі навпростак
проводирем більматого каліки.

Хитавсь непевний морок перед ним.
Лише лампадка угорі зоріла
та лик святого маяв, мов крізь дим,
та зблисками мозаїка горіла.

А лик святий поволі наростав,
ставав об'ємним і живим неначе.
Чого ж він край стіни, в куточку, став,
чого мовчить і тільки тихо плаче?

— Невже забув, яким я був живим,
невже твій зір так тьмавиться, що батька
уже не впізнаєш, а мислиш — дим
і в ньому чудернацька світла цятка?

— Якщо ти батько, ближче підійди,
нехай твоя сльоза впаде на мене,
сльозиною тією підведи
з постелі тіло змучене, стражденне.

Гойднулася лампада у кутку —
і ореол сліпучий ніби вимерх,
і в мороці, немов у сповитку,
схилився в узголів'ї Володимир.

Сльоза чоло воскове обпекла,
і Ярослав схопився!
— Батьку! Князю!..—
Але мана з об'їмів утекла,
війнувши променем, немов ферязю.

— Лежи, мій сину, не стривожуй плоть.
Перед тобою нелегка дорога —
земні спокуси й пристрасті збороть
і чистим, як дитя, прийти до бога.

— Ти, отче, що, судить мене прийшов
за мій непослух, Гліба та Бориса?
— Ні, кару Святополк за гріх знайшов,
а ти на Русь усе життя трудився.

Пощо ж я буду неслух молодий
тобі за смертну ставити провину?
Ти — муж державний, у ділах твердий,
і я горджусь тобою, сивий сину.

— Ні, батьку, ні!
Державні всі діла
мою стару не заступали муку:
я відірвався від твого стола
і мав за це на все життя науку.

Хіба ж це чесно — в смертний час батьків
не подолати лінощів пручання,
не обірвати на коні підків,
щоб наздогнати мить страшну прощання?

— Е, сину, ні. Найперший заповіт,
що нас тримає у сідлі твердому:
покласти свій живіт за рідний світ,
за Русь велику і за стіни дому.

Нелегко бути мудрим у житті,
де менше полум'я, а більше приску.
Ти збудував ворота Золоті,
мов витесав для доблесті колиску.

Ти в єдності рятунок убачав.
Мечі щербили об ворота зайди.
І те, що будувати я почав,
довершив ти до рівня права й правди.

Пощо ж тоді отроче каюття
в устах правдивих і державних мужа?
На схилі мудрого твого життя
Русь височіє, непохитна, дужа.

Тепер твоїм синам прийшла пора
від ворогів ворота замикати,
і доки з древа не зійшла кора,
у землю глибше корінь запускати.

Тепер за рідний край я не боюсь:
хоча довкіл і підлість, і мертвота,
мов богатир, стоїть хрещена Русь,
і ти замкнув мечем її ворота...

Замруживсь Ярослав. Але печаль
пекла його нутро незгірш отрути:
бач, батько, отаку здолавши даль,
прийшов до нього проводи відбути.

А він не зміг, а він, його зерня,
забув про корінь і про стиглий колос.
Догнати час!
— Коня мені, коня! —
ударився у стіни хриплий голос.

В покій з дверей вливалася рідня,
і княжа челядь мчала крізь загати.
А він хрипів:
— Коня мені, коня!
Я мушу батька рідного догнати...

Нестямний погляд шарпався між стін.
Тріщало полотно у схудлих пальцях.
І став на ноги, й випростався він —
в сорочці полотняній, у човганцях.

Хитався окрай ложа, як мана,
і тінь за ним хиталася кудлата,
і троекрат повторена луна
верталась, аж гула глуха палата.

Тряслася гостра сива борода,
неначе мичка довга конопляна,
правиця ворушилась нетверда,
і зір горів, неначе свіжа рана.

— Коня! — І похитнувсь, і важко впав
упоперек самотньої постелі,
повітря ротом зморщеним хапав
і очі невидющі звів до стелі.

Задуха. Сірі тіні, мов ченці,
никали між свічками і ріднею.
Та спокій кам'янився на лиці,
лице ж цвіло далекою зорею.

Застигли всі у нього в головах.
— Хай князь поспить! — почувся голос сина.
— Нехай поспить! — В кутках шелеснув
страх.—

Настала для Русі важка година.

...Та Ярослав не спав. Із далини
пливли до нього видива барвисті:
біля Дніпра у лозняку човни,
перед човнами тихі плеса чисті;

він у човні та кількоро бояр,
та місячна доріжка волохата,
що по стариці заповзала в яр,
де світиться ребристим зрубом хата.

Над цілим світом — літня благодать.
Гуляє риба, плещеться в осці.
І гарно так, що хочеться ридать,
і заривав би — тільки ж поряд хлопці.

Понад водою — понизом — туман,
і видається — там, без охорони,
відкинувши жупан, панує Пан,
зневаживши всі княжі заборони.

І, мов на сповідь, з яру крізь туман
озвалися вогні, а за вогнями
на крилах літніх місячних оман
полинув бережок старий піснями:

— Пуцу віночок на чисту воду,
ой ладо, ладо.
Чи хто прилине на мою вроду,
ой ладо, ладо!

Чи хто прилине, чи хто пригорне,
ой ладо, ладо.
Чи втане вогник у майво чорне,
ой ладо, ладо.

Пливе віночок, вогонь сміється,
ой ладо, ладо.
Хай до коханого він приб'ється,
ой ладо, ладо!..

Коли це враз розсипались огні,
метеликами між кущів забились.
Тріск сушняка, і вигуки хмільні,
і сміх, і стогін островом котились.

А місяць лився хмелем ізгори,
купав тіла у літеплі купальським,
вирізьблював то куш, то шмат кори,
що у кострищі дотлівав поганським.

Усе жило, летіло через ніч,
здорова плоть зривала всі окупи.
І Ярослав не міг відвести віч,
уже готовий кинутись на лови.

Із ночі вогник вибився в ту мить
і майорить, минаючи корчаги.
У жилах кров у княжича шумить,
і голос терпне на губах од спраги.

Скажене серце груди розрива.
В очах — імла. Тремтять жадливі
А десь вгорі шумить густа трава,
і тупіт ніг, і сапання розлунки.

І ось — вона, у чистій наготі,
розпущене волосся чорно має,
і груди коливаються круті,
і смолоскип, мов жлич, рука ємає.

Крипторівська
міська центральна бібліотека
Крипторівська
міська центральна бібліотека
БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА

17 Листопада 1990

Я тут, я тут! Лови мене, лови,
незнана доле, сильна і жаждива,
вінок зірви з моєї голови,
бо плоть моя уже заспрагла дива!

І він метнувся навперейми їй.
— О тать! — Вона лякливо остовпіла.
Опав волосся буйного прибій,
та не окутав молодого тіла.

Зустрілись очі, відблиски вогню
гойдалися в розширених зіницях,
та віддавала внутрішню борню
смертельна блідість на дівочих лицях.

— О тать! — ще стогін вирвався, і жах
її погнав. Огонь поник додолу.
Тріщали лози, заступали шлях,
шмагали знавісніло постать голу.

А Ярослав її, мов сарну, гнав.
Хитався світ за білим летом тіла.
З волосся вітер хмарку напинав,
і блискавка вогненна миготіла.

І в мить, коли от-от його рука
плече дівоче ухопити мала,
вона упала, і трава хрустка
спашіле тіло в зелень заховала.

Лиш очі проти місяця цвіли
розпукою, лукавістю і страхом.
Здавалася вона серед імлі
із неба збитим таємничим птахом.

І він припав до неї, пив уста.
Вона ж пручалась люто, до знемоги,
із нього рвала срібного хреста,
в своїх богів просила допомоги.

А вже коли, знеможена, слаба,
руками перестала м'яти руна,
ледь чутно прошептала, мов раба:
— Нехай впаде на тебе гнів Перуна!..

В траві сичав пригаслий смолоскип.
Деся під вербою ще цвіло Купало.
Та з неї крізь сльозу і тихий схлип
чарівне здивування проступало.

Здаля пливли дівочі голоси. (
І місячне проміння м'яко тліло.
І в крапельинках стиглої роси
світилося її достигле тіло.

...Він так його побачив — як живе,
він так його відчув — що й не сказати.
Прокинувся — восковий чад пливе
у мертвій тиші княжої палати.

І князь відчув, що серце смерть спиня,
що біле тіло вже не обійняти,
і простогнав:
— Коня мені, коня!
Помчу я власну юність доганяти!..

БРАТИ-ВОРОГИ

Здавалося, ночі не буде кінця.
А князю вчувався то тупіт гінця,

то плач немовляти, то вовче виття,
то серця чужого таємне биття.

Вже холод до кістки, до мозку пройма,
від нього, здається, рятунку нема.

У жилах повільно він кров зупиня,
і чути: голодне кричить вороння.

Куди ж бо гінця по рятунок пошлеш?
Невже серед безвісті ночі помреш?

А зійде ранкова зоря — не тобі
засяють вгорі небеса голубі.

Безглузде життя — упирайся весь вік,
а все заховаєш під морок повік

і вже не побачиш, куди потече
усе, що тебе холодить і пече.

Не зробиш загати, щоб плин той спинить,
не зв'яжеш докупи розірвану нить.

Але ж по людині лишаться діла,
яким вона серце своє віддала.

Так що ж то за смерть, що понищує плоть,
а душу, а пам'ять не владна збороть?

Та що є сильніше за владу життя?..
І тут простогнало вгорі:
— Каяття!..

Багряна стіна сколихнулась. Метіль
війнула, сійнула, котнула звідтіль,

де чвалом летів невідомий гонець
і в мареві зрів невідступний кінець,

де крик вороння застигав на льоту
і сіявся чорно в холодну сльоту.

А стогін кружляв понад княжим лицем,
і руки і ноги судомив правцем,

аж доки в куток мерехтливий не влип,
і звідти котнувся підлогою схлип!

— Прости мене, брате, як можеш — прости.
Вмираєш і ти... Хоч тепер допусти

до стольного трону... В нас різні шляхи...
Либонь, хоч сьогодні відпустиш гріхи?

— Ти хто, Святополк?

— Угадав — Святополк,
твій брат, що його ти нещадно розтовк.

— Так що ти шукаєш — прощення чи трон?

— Свій вічний, тобою потоптаний сон!

І скригнули зуби, як жорна млинові,
і зблиснули очі колючі тернові,

і чорна мара ворухнулась, як тать,
готова усе у палаті стоптать.

Дививсь Ярослав і втамовував злість:
ну що йому зробить непроханий гість?

І так догоряють останні свічки.
Не стримать життя, як не стримать ріки.

Він очі заплющив і німо завмер.
Та з давніх глибин, неполоханих сфер

так чітко, мов сонцем прошита до дна,
прозріла, замріла картина ясна:

залита промінням висока гора
князівські палати плечем підпира,

і дзвони Софії потужно гудуть,
і княжичі чемно за батьком ідуть.

Стрясає оружжям дружина тверда,
мечів передзвіння дерева гойда,

під вітром курять оборонні вали,
що Русь привели із хули до хвали.

І став Володимир на край крутизни,
і мовив неквапно, урочо:
— Сини!

Оце ось наш київський, стольний наш стіл.
Що з нього побачиш? Хіба лиш Поділ.

І Вишгород мріє у синій імлі.
Та це лиш початок великій землі.

А мужа державного пристрасний зір
сягає до моря, до поля і гір.

І наче мечем рубонув він:
— Сини!
Немає страшнішої в світі вини,

як землю, що батько з'єднав на віки,
олжею і злом розірвать на шматки.

Ні, зрад не простить вам покривджена Русь!
Молю вас, неначе до себе молюсь:

гуртуйтеся тісніше, плечем до плеча,
доточуйте розум ясний до меча,

єдиними будьте в години біди —
на цьому стою і стояв я завжди...

Гора пламеніє, і дзвони дзвенять,
і хочеться всіх у цю мить обійнять,

і князь Володимир — могутній отець —
на кручі стоїть, як великий святець...

— Чого ти мовчиш? — захрипіло з кутка.
— Та жду, як до себе вже смерть погука.

— Ти хочеш так легко, спокійно піти
із світу марнот, ошукань, суєти?

Е ні, ти занадто у світі грішив!
— Найбільший мій гріх — що тебе не рішив!

— Ти ж братолюбивий.
— Убивцю братів
за дружним застоллям я зрїть не хотїв.

Поглянь — на тобі ще й понині горить
кров братня невинна.
— Ти можеш корить,

жалити у серце, але перед тим
подумай, чи сам був безгрішним, святим.

А хто, як не ти, отчий стіл одібрав,
вигнанням в чужину мене покарав?

— Спитай Святослава, Бориса і Гліба, (
яких ти убив не за кусничок хліба.

І Русь запитай, за яку ти «обстав»,
щоб лях, печеніг її мир потоптав.

О клятий відступнику! Тільки сичі
кричали з тобою затято вночі,

як люд полонила поганська біда,
як кров'ю ярїла дніпрова вода.

Забув, як горїли церкви і вали,
як воду з Дніпра печеніги пили —

твої одnodумці, нічні хижакі?
— Бо Русь вимагала твердої руки!

— Ну, звісно, руки, що з чужого плеча
зросла для ножа і кривого меча.

Усе, що в неправді зачате, то зло.
Неправда ж звилася в твоїм серці кубло.

Навіщо ж слова: «каяття», «за гріхи»?
— Щоб груди розперло тобі, як міхи,

щоб совість тебе невсипуща скубла,
щоб ти не зазнав і в прощанні тепла.

— О ні, за собою не чую вини.
А те, що не встиг, хай дороблять сини.

Ти що, мене словом добити хотів?
Уже не відмить тобі крові братів!

Така уже зрадницька доля лиха —
брататися з Каїном вічно...
— Ха-ха!.. —

ударило реготом в стіни глухі.
Підняв Ярослав свої руки сухі,

немов обгорілі вербові гілки.
Вогнями гойднули оплилі свічки,

і чорно над парою зморених рук
замаєв крильми мерехтливими крук.

Політав-політав
і на трон упав,
упав і хитається,
словами перекидається:
— Чия взяла,
на стіл звела?

Лежи собі, додихай
та руками махай.
А я тобі склюю очі
ще цієї ночі...

І крикнув йому Ярослав:
— Пропади!
Невже тобі мало старої біди?

Хіба на батьківськiм столі ти сидиш?
У пуші пустельній з могили смердиш

на страх братовбійникам, зраді на страх.
Прощення не буде тобі у віках

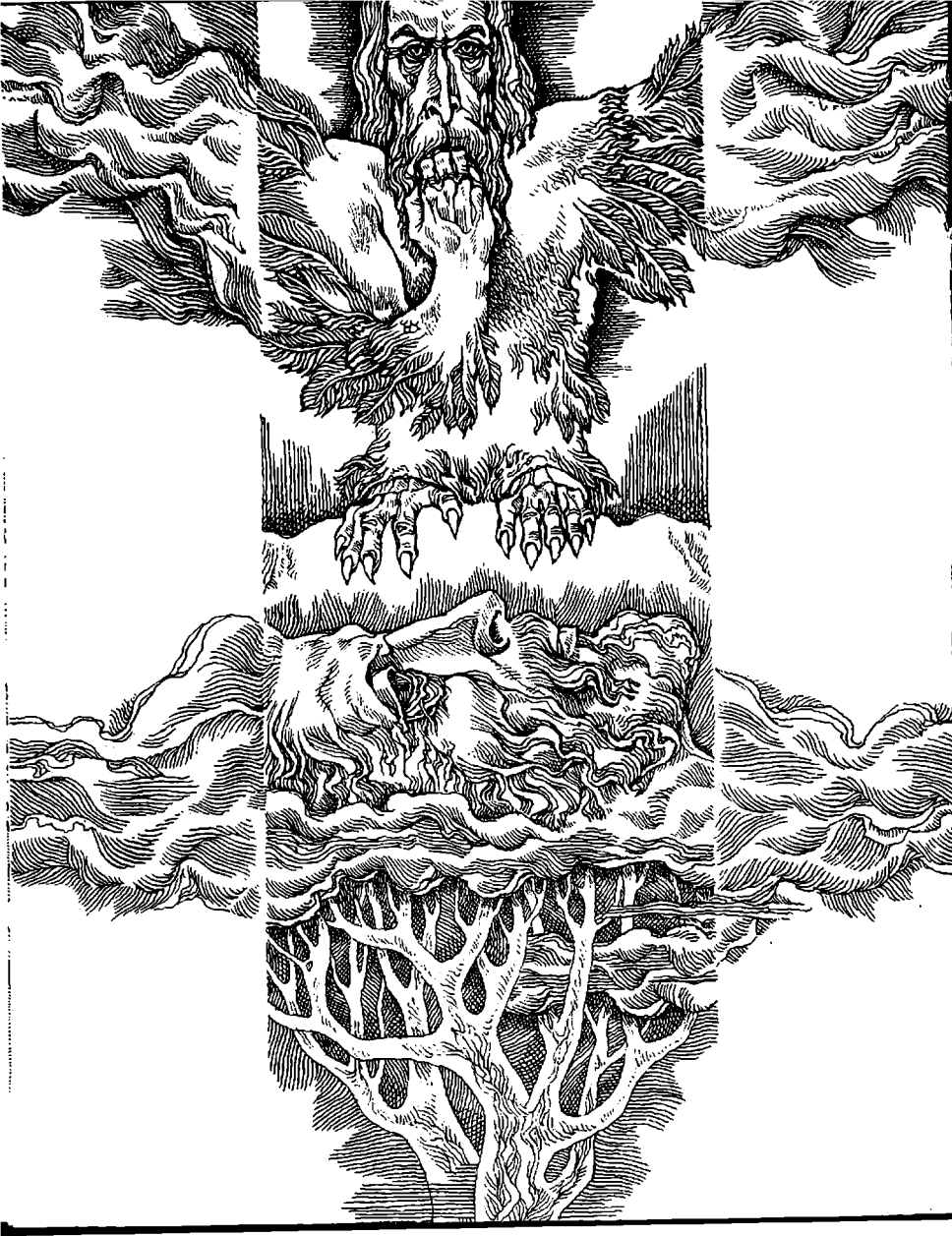
на нашій Русі, що твердинно стоїть.
Смердить твоя плоть і ненаситна хіть!..

І стогін князеву палату потряс,
і крик лиховісний на троні погас.

І знову застигло усе навкруги,
немов не стрічались брати-вороги.

Лиш вітер знадвору свистів і свистів,
та морок у закутах тихо тремтів,

та в ночі лютневій, важкій без кінця,
вчувався віддалений тупіт гінця.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Заболіли боки, защеміли крижі,
і видіння чужі, мов осклизлі вужі,

заповзали на ложе, сичали впритул,
заглушаючи світу надвірного гул.

Не здригнеться, прецінь, ні рука, ні нога —
потяла тіло княже безсилля юга. (

Боже, чом ти людині даєш, щоб віднять,
народивши, наказуєш в муках сконать,

чом висушуєш силу, співаєш жагу,
а лишаєш лиш сумнівів лозу тугу?

Коливається тиша довкола чола.
Над очима згусає драглиста імла.

Де ви, радощі давні, де ваш перецвіт,
та невже потоптав вас безжалісний світ?

Хай у князя життя невеселе, трудне,
хай на втіхи земні не стачало мене,

та невже хоч у смертну годину оцю
вже нема що згадати на одрі мерцю?..

Задихнувсь Ярослав, а видіння повзли,
як холодні вужі, із давкої імли,

обплітали, давили, під серцем пекли,
та ні слова сказати йому не могли.

Раптом вітер ударив знадвору в стіну.
Звук протяжний, ламкий розколов тишину.

Ярослав підхопився, вкривало зім'яв
і в зачинені двері свій погляд уп'яв.

Крізь обшмуляні дошки, немов крізь пісок,
ледь помітно, притишивши німі кроки,

тінь безлика ступила, відтерла свічки,
і свічки потьмяніли, немов світляки.

І коли вже закрила собою стіну,
обірвала нарешті мовчанку страшно:

— Здрастуй, княже, хоча гостювати не час —
ти згасаєш, а я ще давніше погас,

та спитати прийшов я тебе, яко дух,
бо ще й досі в душі біль терновий не вшух:

нащо вбито мене в ніч оту різдвяну,
за що завдано муку пекельну страшно?

— Хто ти, видиво блякле, подобо людська,
задавніла, як буча вчорашня мирська?

— Про таких, яко я, забувати не гріх.
— Я й не годен тримати у пам'яті всіх.

Образ, обрис... Неначе вода крізь пісок,
протікає усе і зникає з думок.

— Я старий для загадок, для згадок — тим більш.
Що ж, речи свою тайну і серце потіш.

— Втіхи мало у смерті. Чи отрок, чи муж,
а ділами і мріями сподавна дуж.

Ти згадай-но ту ніч, і печеру нічну,
і розправу веселу, як гру затяжну.

— Ти, вивідцю із ліхів!?

— Спасибі й за це,
що сьогодні хоч глянув мені у лице.

— Я не бачу лиця!

— Але бачиш, як є,
через мене, без плоті, зникоме своє.

— Застарий для розгадок я.

— Ніч різдвяна

нас єднає, як голос єднає луна.

— Як ти смієш!

— При смерті ми рівні усі.

Я давно вже померлий, і ти на часі.

Чи в князів не однакові з нами тіла,
чи князів же принижують наші діла?

— Годі, згинь, не вкорочуй злобою мій вік!

— А коли твій слуга вогневицею пік,

а коли я страждав і душею здрібнів
і не міг на князів перелити свій гнів?..

— Ворог есмь і дрібний. Одного я боюсь,
що дрібнота споганить наречену Русь.

Ніч. Різдво... Не до того тепер, не до то...
Гоготить заметіль, і в заметах нутро.

Стогне стогін в мені. Як нелегко іти
із життя, над яким володієш не ти,

а випадок, а пристрасті темні, сліпі,
і людина — що колос малий у снопі.

Де той лад, що вимріювався в ночі безсонь,
де окрилених діянь небесний вогонь?

Все у мороці, як у киплячій смолі,
і зника опертя на завійній землі.

Геть, посланцю тривоги! Залиш хоч на час
мою душу, в якій ще вогонь не догас...

І руками помацав собі по лицю,
мов видіння стирив чи сльозини сліпцю

переймав із побитих пільмою очниць,
застогнав, повалився знесилено ниць.

І лежав бездиханно. Лиш згадки текли
та невтішене серце золою пекли.

...Дзвони тенькають тонко, басами гудуть.
Бляклий місяць пливе крізь нічну каламуть.

А по кручах — од лісу до викляклих лоз —
ходить легко, аж весело білий мороз.

Лебедіють сягністі зірки угорі —
час різдва на порі, час різдва на порі!

— Гей, конюший, де сани? — гука Ярослав.
— Я вже й сіно, і шкуру ведмежу послав, —

веселіє конюший, з морозу мов лунь.

— То в дорогу?

— В дорогу! — відлунює юнь.

Насторожені коні копитами б'ють,
наморожену за холоди храпами п'ють,

і танцюють замети під сяйвом зірок,
і піснями пропах затяжний вітерок.

Скільки зваби у співах закличних коляд,
як у думах плинких запановує лад!

Годі прити в палаті од жару думок —
на простори, на сніг, на багаття димок!

— Гей, колядники, в сани! —

На сіно хрумке

кида князь заворожене тіло легке.

Коні з місця — учвал. І курить цілина,
і гарцює забита у сніг далина.

— Ге-е-гей, стережися! — гукає візник.

— Ге-е-ей! — срібляніє під місяцем крик.

І не стало нараз ні думок, ні тривоги —
ти не воїн, не князь, а окрилений бог.

Навстіж — брама. Позаду лишається град.
Сніг копитний у сани вдаряє, мов град,

облікає лице, під кожух затіка
і порошею подих рвучкий затіка.

Ось і яр, і осадисті зруби хатин,
і гримучі настили намерзлих мостин.

— Стережися! — Поділ чує гвалт візника.
І багаття то зблисне, то знову зника

за хатами й курищем, за плином сльози —
тільки чути, як гінко вищять полози.

Та раптово, ураз уривається лет.
Упираються сани в тужавий замет.

Запановує тиша незрушна, бліда,
лише місячний пил із небес осіда.

Зачарований князь та бояри шапки
прибивають до тім'я — доносить з ріки

щипуна-морозця, колотила зими,
що ні кіньми не гребує, ані людьми.

Там і сям блимотіють у вікнах вогні.
Урізається стежка в замети курні.

І здалека, з подільських сягнистих глибин,
озивається дивно пісень переплин

понад шурхіт кожухів, скрипіння чобіт,
що долають одчайню і наміть, і пліт

і, підсвічені знизу паланням багать,
все пливуть і пливуть, як вчарована рать.

— Ходить-бродить Коляда,
у віконця загляда.

Коляд, коляд, колядниця,
добра з медом паляниця.

Муже славний, одчини,
колядників не жени,

бо як будем лізти рачки,
на жону впадуть болячки,

хата в землю западе,
твоя сила пропаде,

а з дочкою — ух, ух! —
пожартує бісів дух.

Коляд, коляд, колядниця,
в небесах сія зірниця,

нам же, муже, із вікна
сяє свічка чарівна...

Придивляється князь на веселий гурток
і не може ступити хоча б лише крок,

щоб упасти бездумно у первісний шал,
закружляти, забути і вогнища пал

не лицем, а душею відчути, забути
про свою самоту й невідступну можуть,

про державні діла — хоч на час, хоч на мить
із оков плин життя нелегкого звільнить.

І ступає сягнуто на срібний майдан,
розправляє пригнічений шубою стан,

і бояри за ним розбивають сніги,
припадаючи до вогняної юги.

А багаття танцює, неначе живе,
і майовисько ряджених колом пливе:

там коза, там баран, там опецьок-ведмідь,
і на всіх — колотлива од вогнища мідь.

Колядниці — поодаль. І галас, і сміх.
На снігу бовваніє колядницький міх.

Хто медяник жує, хто дзвенить поставцем,
хто до отроків грає рум'яним лицем.

— Гей, бояри, анумо відважно в кружка! —
Ярослав одчайдушно, як отрок, гука.

Вже коли басувати ногами не міг,
повалився на збитий, потоптаний сніг

і сміявся щасливо, і чув, як слова
здивування велике з грудей вирива:

— Не біда, не біда:
князь сьогодні — Коляда!

Гей, бояри, де мій міх?
Обдаруйте усіх.

Що ж ви стали?
Кольод, кольод...
Чи поплутав ноги холод?..

Та здивовані ряджені вмовкли ураз:
хто б подумати міг, що навідався князь,

що не отрок якийсь, одчаяка-бідак
перебрався у князя й вигуцує так?

— Справді, князь Ярослав! — заполошно пройшло
і веселощі вітром холодним змело,

тільки прискали іскрами голі гілки
та тихцем шепотіли над міхом дівки.

Князь зі снігу вставав — нахилились униз
тихі отроки, наче під бурею хмиз.

Лиш далеко, на іншому подільському кінці,
відчайдушно водили колядку співці.

Але то вже було — як луна, що мина
і не збуджує знічене серце сповна.

Ярослав усміхнувся печально, але
не здобувся на слово неправедне, зле.

Що поробиш — князеві нема вороття
до веселощів вільних простого життя.

Хоч рядись в простака — не повірять однак,
що не муж ти державний, а вільний простака.

Як нелегко у блазні лиш блазня вбачать,
як нелегко мовчать, коли хочеш кричати,

коли серце воліє живого чогось,
але розум ламає його, наче брость.

Ні з ким слово сказати, щоб за словом, як тінь,
не вгадалася сила чужих повелінь,

темних пристрастей гул, чорних підступів шал,
що у тебе впинаються сотнями жал.

Що ж, вертатись у терем. Там свій Коляда
засміється, як треба, а ні — заріда:

лиш звелиш упівслова — і ряджені тут
без шукань, нарікань, без обридливих пут.

— Не приймаєте нас до веселих потіх? —
Ярослав усміхнувся одразу до всіх. —

Так чи так — ось вам міх. Там знайдете дари
не від мене чи інших, а від Княж-гори...

І мовчанка запала, лиш полум'я гул
проривався угору, до князя впритул

підлітав, наче брав його жорстко на спит.
Та крізь ніч прокотилось розлуння копит.

Розпашілий верхівець умчав на майдан.
Здибивсь кінь, заіржав на багаття туман.

Вершник бухнув у сніг, опустив поводи.
Князь здригнувся: догнав його вісник біди.

— Що вчинилося? — владно спитав у гінця.
Той підвівся, втираючи сніг із лица,

і засапано мовив:

— Не смерть, не розор...

Просто ряджений дивний... затримав дозор...

— Швидше в сани! — гукнув Ярослав.
Косогір
легко взяв, як запалений здобиччю звір.

Коні чвалом пішли — від вогню, від коляд,
і довкола новий запановував лад:

в хмарах місяць багряний петляв, ніби лис,
промінь зірки у очі колов, ніби спис,

і шипіння, хрипіння та свист полозів
чари дивні святкові міняли на гнів.

Знов плете Святополк неприкаяний сіль,
знов винюхе, де, що погано стоїть.

Скільки крові пролито в лісах і полях,
та не сплять ані власний зрадливця, ні лях.

Не інакше — вивідцю у Київ послав
загребущий, ненаситний лях Болеслав.

Мало бачила Русь конокрадів, лисиць,
мало в землю лягло паліїв та обдирць!

Святополку, вовчиця зродила тебе,
та вовчиця й у землю тебе загребе...

Сани бились в замети, вривались у схил.
Коні гучно хропли, вибивались із сил.

Ось і вал. Частокіл. І сторожа чутка.
Смолоскипних огнів колотнеча хитка.

Сяє терем святково. Гуля коляда.
Та тривожно на все Ярослав погляда.

— Де? — розчахнуто двері лиш порухом губ.
Воєвода назустріч:
— Укинули в зруб.

— Добре. Сам допитаю. Подати вогню!..—
Ухопив смолоскип у тверду п'ятірню.

Сколихнулася варта, піднявши мечі.
Дворовий нахилився. Задзвонили ключі.

Вогкий морок дихнув із підземних глибин.
Місяць блимнув, як в землю вгатив срібний клин.

Під ногами заскімлили східці круті.
Мертва глина сяйнула в страшній наготі:

ні живого коріння у ній, ні стебла,
ні мишачого із волосіні кубла.

Нижче, нижче спускалися гості, і ось
Ярослав об освітлені очі вколовсь.

Довгі тіні ходили од сплесків вогню.
Чоловік же, як звір, що ув'яз в западню,

до стіни приростав, розчинявся в імлі,
мов затявся зробитись кавалком землі.

Та земля не приймала його ні на мить,
уривала надії натягнуту нить,

і тріщав смолоскип у князевій руці,
укриваючи поруб в жорсткі багреці.

Сів за стіл Ярослав. Мовчки сів, як гроза
присідає на гору і в гору вгруза.

Пильним оком повів по склепінню — чимдуж
заслонився од нього полонений муж.

Волохатою вовною чорний кожух
заховав його лик до самісіньких вух.

О, такому коляднику що не даси!
Мовив князь упівголоса:
— Русич єси?

Насторожені очі — крізь вовну, як жар.
Затремтіла рука, мов одвівши удар.

І — мовчанка тягуча, тривожна, туга. (

— Так пощо ти мовчиш?
— Я тобі не слуга!

— Е, як чую, ти русич од роду-таки,
як і ми, ти шануєш різдвяні святки.

Що, ходивши по Києву, вколядував,
чим, одбігши од користі, погордував?

Де твій міх шкіряний, чом не мучить плеча
ні ведмежини шмат, ані твердь калача?..

Княжий голос гучнішав, як горній потік,
погляд пік з-під нахмурених русих повік.

Але ряджений дивний мовчав, як граніт,
мов його не страхав і підземища гніт.

— Коляднику, дивися — себе не знеслав.
Хто тебе підіслав — Святополк, Болеслав?

Хто з них дав тобі міх та Іудин кожух,
як вселився у тебе запроданства дух?

- Я своєму князеві служу, не тобі.
- Святополку?
- Не знаю...
- То служиш злобі!

— А-а, то княжа печаль. Ми служивці малі.
Нам би спокій та хліба шматок на столі.

— Не буває смачним хліб сухий чужини!
Проклянуть на Русі вас навіки сини —

і твого Святополка, й таких, яко ти,
що на Київ зміряються знову іти.

Ну, та годі. Я бачу: ти доблесний муж.
Все розкажуй.

- Ні слова не мовлю.
- Чому ж?

Скажеш, славний коляднику, все, як звелю,
ні — вошиною пельку погану заллю.

З чим прийшов? Що мій брат дорогий затіва?

— Звідки знати ногам, чим живе голова?

— Е-е, даремно шукаєш ти зовні причин, —
похитав Ярослав головою. — Торчин!

Брязнув позив заліза. Пригас смолоскип,
мов до столу, залитого воском, прилип.

Наполохався морок важкої ходи,
що топтала підземні тривкі холоди.

Велетенський торчин, вірний служка і кат,
степовому дияволу дружка і брат,

мовчки з тіні ступив на освітлений під,
косооко поглянув — і ряджений зблід.

Забряжчало катівське знаряддя в кутку.
І здригнувсь Ярослав, та тривогу плитку
погасив у собі і промовив:

— Нам час
до застолля, бояри, а тут і без нас...

Мовчки дерся нагору. Скрипіли шаблі.
Тіло вбоки хитало, немов у сідлі.

Крізь прочинену ляду, мов знак звіздаря,
пломеніла яскрава холодна зоря.

Що віщує вона: чи замир'я, чи рать,
чи у славі кохатись, чи так ось вмирать,

як вивідець чужий, у земному нутрі,
для якого уже не світити зорі?..

Мовчки виліз із порубу. Сніг зарипів.
Дмухнув вітер-свіжак з задніпровських степів

і умить звеселив посмутнілі думки:
ні, ніхто не зуміє з твердої руки

вирвать Русь золоту, розтягти по шматках,
доки розум в думках, доки сила в руках.

Ніч ясна і спокійна жила на горі,
червоніли сузір'я, немов снігурі.

Чути землю було крізь мороз і сніги,
і душа вже втрачала тверді береги.

— Гей, бояри, до столу!
Де наші меди?

Чом ти мнешся, коморний?
Веди нас, веди!

Вколядуємо долю щасливу усі
і для себе й для нашої слави — Русі!..

За столами не тісно було до зорі.
Мед хилили безвусі і вої старі,

повні чаші немов порожніли самі,
озивались на келихи стіни німі;

тіні ряджених бились при світлих свічках,
скоморохи ходили на довгих руках,

і виводили славу Русі гусярі,
Ярославу виводили аж до зорі.

Він поволі, але непомітно, хмелів
та меди виставляти до столу велів.

Він похідну співав, яко воїн простий,
про удачу у битві і час золотий

і не чув ані стогону з порубу, ні
передзвону церков у простори нічні.

Час тривоги проминув. Русь несхитно стоїть.
Колядуй, Коляда, їй щасливих століть!

...Важко мліли повіки, як листя старе,
що на гілці бринить та от-от відімре.

Розповзлися видінь ворухливі вужі,
занімили слова і свої, і чужі.

Лиш сльоза, мов вощина гаряча, текла
і не щоки, а душу безсилу пекла.

Горе, горе Русі! Чи за те у полях
стільки крові лилось, щоб долав її лях?

Чи за те я страждав, щоб перевертнів рій
розростався в Русі, мов нещадний пирій? (

Де ж питома опора, де віра тверда,
що не кане в позорище Русь молода,

що не сточить своя і чужинська біда?
Розкажи, Коляда, вколядуй, Коляда!

ПЕЧЕРИ

Чернець нагнувся і торкнув хреста.
Широка борода запнула свічі,
і темрява, холодна і густа,
упала Ярославові на вічі.

Він мовчки і примружено дививсь
крізь вії мерехтливі вовнуваті
на чернеця, що в закуті моливсь,
на кудли довжелезні сивуваті.

Нарешті уляглась тривога в нім.
Ледь чутно серце стукало у груди.
І зболених думок шалений грім
у пам'яті вже не здіймав розгуди.

Немов пороша, тиха і дрібна,
як забуття сніжок у тихій млості.
О, як життя ровесників єдна,
хоч на землі оцій вони мов гості!

— Антонію! — ледь-ледь прошепотів.
— Що, княже? — нахилилась тінь патлата.
— Зажди, я щось сказати тобі хотів...
Та пам'ять... мова стала куцувата...

— Не треба слів. Слова — як та трава:
сьогодні проростають, завтра в'януть.
Лежи. Хай спокій розум покрива,
а мислі перед господом постануть.

Ти чистий перед ним, як немовля.
Дрібні гріхи не застують велике.
Хай дух тебе смиренний намовля
прогнати з себе все гріховне, дике.

— Антонію, ми не завершим спір —
немає сили, та й часу немає.
Та день отой, далекий до сих пір,
донині мою пам'ять обіймає.

— Помовч хоч зараз.
— Я мовчу, мовчу,
та розум не бажає замовчати.
Я знов у юність подумки лечу,
і спогади самі стають на чати...

Змовк Ярослав. Натомо допекла.
А спомини текли собі рікою.
Пора далека срібляно текла
так близько — хоч торкни її рукою.

...Був літній день. Из Княжої гори
виднілися далекі мревні гони.
Під крутосхилом довгим явори
збиралися в зелені перегони.

Поділ новими зрубамн жовтів,
повільно проростаючи з пожежі.
Багряний цвіт на ухилі жахтів.
Сторожові виблискували вежі.

Внизу, де був дніпровський перевіз,
човни снували, майоріли весла,
і крізь густий зелений верболіз
блищали срібні мерехтливі плеса.

Тяглись димки з далеких островів
і розтавали у жаркій блакиті,
і жайворів високий чистий спів
сукав у небі невидімі ниті.

Як гостро чулись мир і благодать
після війни, далекого походу,
що й досі ще продовжує гойдять
його, мов човен, пушчений на воду!

А може, день цей лагідний такий,
ці обриси майбутньої Софії,
цем'янки дух розморений, тонкий
непрохану сльозу нагнав на віі? (

Чи доторк харалужного меча,
що став могутнім опертям державі?
Чи слова шал гарячий, як свіча,
що освітив огнем краї іржаві?

На чім стояти буде рідна Русь
в години щастя мирного й напасті?
На кого я сьогодні обіпрусь,
щоб завтра чи позавтра не упасти?

З ким сумніви поділиш, наче хліб,
у кого знайдеш відгомін на слово?
В жорстоких січах неспокійних діб
і найніжніше серце захололо...

Глуха луна домчала звідкілясь —
не дзвін, не брязк меча об шолом'яно.
А от чомусь у серці віддалась
приглушено, немовби дерев'яно.

Він ще сидів та подумки витав
за визвуком глухим, як за манюю.
А гул ударів чітко долітав
луною неземною забарною.

І Ярослав схопився, мов юнак,
окинув зором крутояри ближні:
це Лаври позив, це небесний знак,
що вже пора вчиняти справи книжні!

О мудросте холодних зовні слів!
До себе вабиш тайно — і лякаєш.
Ти без меча хоромини голів
з рамен щонайудатніших знімаєш.

Алмаз і яхонт, лали і сапфір
втрачають блиск при чистім сяйві слова.
Чому ж тоді людина, яко звір,
саму себе занапастить готова?

І як тоді — без сили, без меча —
утвердити закони справедливі?
Болить душа, у сумнівах втрача
саму себе, як віск себе — в огні...

І знов луна гукнула з далини.
Ні, то не з Лаври — Лавра за горбами.
А ця — мов позвук тихої струни
з приглушеними срібними губами.

Та, може, й звідти. В час, коли душі
тривожно так, непевно і нелегко,
жаданими здаються і чужі,
сподіване вчувається далеко.

Згадався досвіт ранньої весни.
Купці із греків. Митники крикливі,
що так пеклись для княжої казни
о кожній гривні і о кожній гриві.

Вони уміли все поцінувать,
і тільки книг пергамени поживклі
бентежили їх: з чим би порівнять
такий товар предивний в позолоті?

На що міняти: на коня чи спис,
за гривну взяти чи молочні перли?
І сумнів на серця несхитно тис,
і долу опускались гострі берли.

Найстарший митник на баскім коні
сидів і чухав бороду кучмату.
Сміявся князь, стоявши в стороні,
і книжнику був радий, наче брату.

Не втерпів і до митників спустився.
Вони шапки бентежно поскидали.
Серед купців розгомін покотивсь:
кого-кого, а князя тут не ждали.

— Що, Подаре, предивний сей товар
не знаєш, як обкласти даниною?

— Та хай йому заграмає з-за хмар!
Не знаю, княже. Вперше це зі мною.

— Ти не бери нічого. Сам плати
купцям по гривні за найменше слово.

— Та де ж тих гривен стільки нагребти,
щоб заплатив і серце не вкололо?

— Впускай за так. Дивись не в справи ближні,
а в те, що нині ще не на часі.
Нехай до нас приходять люди книжні,
од них зіходить мудрість на Русі...—

Сказав — і мов роздвоївся на мить:
а як же меч, як перст князя й оруда?
Непевне все. Сліпа душа щемить
і з остраху тремтить, немов заблуда.

Якраз о тій порі із височин
озвались дзвони, душу одзвонили.
І напливли без видимих причин
чужі діла, і смугу припинили.

Це ж книжний день сьогодні у ченців,
години тихі мудрої утіхи!
І Ярослав задумою зацвів,
за мить державні скинувши доспіхи.

Ось за Дніпром ледь скинулась зоря,
прокинулось усе, що міцно спало.
Ось книгохов у дерево вдаря,
немов коваль звичайний у клепало.

І братія із келій поспіша
до книгозбірні світлої, до світу,
де в мудрості розчиниться душа
і сповниться блаженного привіту.

Життя і муки вишнього Христа,
князів діла і думи канонічні,
часів недавніх мудрість непроста
і приписи великих можців вічні.

Так цілий день, до пізньої пори,
до святості вечірньої молитви,
їм голос говоритиме згори
про мудрості незримі, тихі битви.

А потім знову дерево зітхне,
немов читців душею пожаліє.
Отак і день у radoщах мине
і спокоєм словес ченців зігріє.

Ах, що б він дав, якби усі діла
відкинути, на когось перекласти
і, мов до золотого джерела,
до книг іще не читаних припасти! (

Згадалось так — неначе ожило
і стало дійством, позивом болючим.
Живе життя манило і пекло,
і він у нім був паростком живучим.

Він розумів: найважча книга — світ,
який ти муσιш тільки сам писати.
Тож як не змарнувати плину літ
і як своє майбутнє прочитати?

Ніхто не скаже: ні гора, ні волхв,
ні мудреці-дуби на крутосхилі.
Сам, сам живеш — немов давно усох.
У сумнівах не знайдеш вихід силі...

Стояла варта мовчазна за ним.
Щити дзвеніли стримано і глухо.
Курів у Задніпров'ї синій дим.
Узвіз куйовдив пил імлавий сухо.

Цвіли дуби в Хрещатому яру.
Струмок лискучий з нього вибивався.
На супротивний пагорб крізь жару
слід стежки ледь помітно проривався.

І Ярослав на мить якусь завмер,
і думка почала йому гукати:
мерщій по стежці жовтій до печер,
Антонія-монаха розшукати!

Він рушив. Заду брязнули мечі.
— Лишайтеся тут! — він владно кинув варті.—
Ченці не чинять кривди і вночі,
для них мечі і помислу не варті...

Він легко збіг униз, а далі ввись
подерся крізь густі дрімучі хащі.
Земля і небеса переплелись.
З-під ніг каміння бризкало, як з пращі.

Кореневищ покручені вузли
із глини випиналися похмуро.
Із давніх вогнищ пасемця золи
йому назустріч струменіли буро.

Тут хтось стояв, криваве м'ясо пік
старим богам поганським на жертву.
Ще й нині ідол зирить з-під повік
на вогнища золу злежалу, мертву.

А далі — знову хащі таїна,
що устає супреч його змаганню,
а вище — верх, і небо напина
над кронами дерев блакитну баню.

Піт струмував і очі застилав.
Трудила ноги млосна перевтома.
«Шлях нелегкий, — подумав Ярослав, —
до пізнання, де кожна річ питома...»

І рушив далі, втерши піт з чола.
Стежина бігла рівно, потаємно.
Дзвонило птаство. Прохолодъ жила
у лісі безконечному недремно.

Аж ось і придніпровий крутосхил.
Куциться глід колючий. Диха глина.
Іти вперед немає більше сил.
У скроні б'є. Парує мокра спина.

Де ж скит отой, де потайна нора,
що вирили Антоній і братчани?
Струмить жара. Мовчить стара гора,
лиш марева снуються, як омани.

Здається, тут. А може, там, де глід
начубрився, немов чутка сторожа?
Втопався в глину неглибокий слід —
не воїни тут йшли, а паства божа.

Ступив на стежку Ярослав, хреста
поправив під сорочкою спроквола.
А тиша, миротворна і густа,
закручувала над горою кола.

Він став біля печери й зацікавив.
Дихнула з надр волога прохолода.
А з глибини самотній вогник млів,
як за труди висока нагорода.

І рушив князь у підземелля те
навпомацки, затамувавши подих.
Склепіння вужчало, сухе й круте,
в обіймах глини, жовтих, прохолодних.

Легкий вітрець між стінами витав,
доносив трав настій і запах воску.
А вогник свічки в келії світав,
будив думки збентежені у мозку.

Нащо воно, відлюдництво оце,
коли росте, будується держава?
Та кинуть докір просто у лице —
хай навіть князь — хіба здобувся права?

Гойдала свічка вогник над столом,
висвітлювала книгу, довгі пальці,
волосся пасмо над крутим чолом
і лик святого в малиновій рамці.

Спинився Ярослав і крадькома
дивився на Антонія звисока.
А той, здавалося, уже дрімав
над книгою старою упівока.

— При добрім ділі боже поможи, —
промовив князь. Антоній скинув оком
і мовчки встав.

— Чого прийшов, кажи?
Не заблукав, буває, ненароком?

— Хіба не може навіть стольний князь
до чернеця на вогник завітати,
коли земна його облипла грязь
і ні в кого поради запитати?

— Велика честь для мене — твій прихід, —
схилив Антоній голову кучмату.
Сів Ярослав. Низький печери звід
на нього тиснув. Руку вузлувату

поклав на книжку і на мить завмер,
не знаючи, як мову розпочати.
Вітрець ходив. Огонь вощину жер.
Стояла тиша дивної освяти.

— Читаєш, отче?

— Богові молюсь,
лише його у молитвах благаю,
щоб печеніги пощадили Русь
і братовбивство не губило краю.

— Антонію, гіркі твої слова,
печуть, хоч оболонка в них крижава.
Але ж ти знаєш сам, що Русь жива,
що вироста, будується держава.

— Живе, росте. Та забувать не варт:
на крові в ній замішена цем'янка.
В усобицях вбиває брата брат.
Трясе народ тривожна лихоманка.

— Я не вбивав, як брат мій Святополк,
у мене чисті руки й чиста совість.

— Ох, не один гіркий страшний урок
підносить нам людського роду повість.

— Уроки вчать. А навчений життям
не буде ними звільна гендлювати.
Отож собі, Антонію, затям:
я не дозволю Русь помарнувати!

Од зайд замкну ворота Золоті,
а на своїх знайду тверду управу
і вознесу над обрії круті
од батька успадковану державу.

Ходи до нас. Новий будую храм
на честь святої чистої Софії.

— Ні, княже, не знайду я втіхи там,
де морові гуляють буревії.

— Так от у чім твоя справдешня суть,
так от об чім твої святі молитви?
Хай інші в битви голови несуть,
нехай мечі у інших щерблять битви.

— Мій меч — мій хрест.

— Так і виходь туди,
де люди ждуть твого хреста і слова,
і почуття святі у них буди,
і возвеличуй світ.

— Пощо розмова?

— Ти риеш землю, мов осліплий кріт,
кохаєшся у молитовних звуках.
А над тобою необмежний світ
народжує себе в пекельних муках.

— Не знаджуй духу. Кожному своє.
Моя до бога стелиться дорога.

— Бог в небесі. А чом же ти, як є,
у землю зариваєшся від бога?

Антонію, вертайся до життя,
вбирай його велику суть відкрити.
Дай нам молитву, щоб вела на битву,
дай клич, а не сумирне каяття!

— Ні, княже, бачить бог, я не лишу обитель тиху, спокою розраду.

— Антонію, одне тебе прошу — скажи мені без лицемірства правду:

невже ти мрієш пересидіть тут,
у підземеллі, всі життєві бурі,
забившись у глухий і темний кут,
сховавши очі від людей понури?

— Ти, Ярослав, не суддя мені,
є вищий суд — верховна воля божа.
І тільки їй мої судити дні,
лише вона — ночей моїх сторожа.

— Ну що ж, як знаєш. На пораду йшов,
а мушу сам давать тобі пораду.
Тож чуй, хоч і схолоне в жилах кров,
мою земну і непоступну правду:

не заховатись од життя в норі,
коли стрясають землю грізні січі,
коли година стала на порі
народові поглянуть чесно в вічі.

Сиди, сиди, я гніву не таю.
Та як нова біда на Русь нагряне,
хто за твій скит, за келію твою
з мечем в руках, а не з хрестом обстане?

— О марнота людських облесних справ,
душі людської тлінна надбудово!
Яких би кпинів ти не завдавав,
та все-таки було спочатку слово.

Від нього все пішло. Воно й тепер
часи єдна міцніше за сирицю.
От я й труджусь, щоб дух людський не вмер,
щоб наш нащадок пам'ятав старицю.

— Що слово важить супроти меча?
— Іржа поїсть меча, а слово вічне,
наш слід земний собою познача...
— Знайди йому застосування інше!..

— Нехай господь тебе благословить,—
чернець хитнув сумирно головою.
Встав Ярослав, постояв мовчки мить
і геть подався бистрою ходою.

Ішов і чув — задуха світ гойда
перед очима, наляга на груди.
Ні цвіту, ні листка — лише руда
засохла глина залягає всюди.

Мерщій, мерщій тікати звідсіля,
летіти самовільним перегонцем
туди, де тихо ніжиться земля
під золотим, під опаловим сонцем.

Він вискочив із чорної діри,
зажмурився і ледь не впав на трави.
Світився світ. Зелені явори
хиталися під синіми вітрами.

Птахи дзвонили. Тік Дніпро внизу.
Далекі острови вістили димом.
І Ярослав ледь гамував сльозу,
заціпенівши мовчки перед дивом.

Ні, триста раз хай освятиться світ
із сумнівами лютими й злобою,
перед яким тримати маєш звіт
і заступати у біді собою!..

...Поворухнувся Ярослав. З очей
зігнав неквапно споминів полуду.
Що ж, час прийшов прощатися. Ачей
прийшла й до нього мить страшного суду.

І осміхнувсь, думкам наперекір,
відречено, спокійно, хоч болюче:
— А все-таки, Антонію, наш спір
колись життя завершить неминуче. (

І перекаже: що зробили ми,
щоб Русь знайшла свій образ променистий.
Не відаю, чи перед богом чистий,
але не грішний я перед людьми!..

Чернець зігнувсь, торкаючи хреста.
Горбату тінь бліді свічки гойдали.
А зморщені, знекровлені уста
слова такі ж знекровлені шептали.

ПЕЧЕНІГИ ПІД КИЄВОМ

Торигали двері дубові, і вітер у стіни
гатив нещадимо, лягав на скуйовджений сніг.
І холод сотався у княжі задушливі сіни,
де спокій господаря воїн суворий стеріг.

Не спала в ту ніч розтривожена княжа дружина.
Не спали бояри й русявобороді купці.
Печаль обступила їх, наче неждана вражина, (
і мчали крізь темінь від брами до брами гінці.

Тривожився Вишгород, Білгород слухав завію,
Угірське не спало, млоїлося Берестове.
— Що буде? — містечка ловили останню надію.—
Невже Ярослав свою хворість не переживе?..

— Ну як там? — гриміли по кризі тривожні копита.
— Ну що там? — летіли за кіньми завійні слова.
А Княжа гора бовваніла, сивинами вкрита,
немов велетенська, повита в печаль, голова.

Мостився вогонь при стіні молодій Софії.
Громадились вої похмурі при чистім вогні.
І в паморозь бралися борода, вуса, і вії
були в сребрії, і очі блищали сумні.

Ніхто ще не знав, чим завершиться ніч буревійна,
пощо це у Вишгород князь, як на гвалт, полетів.
І зимна тривога в серця закрадалася звільна,
і страх на вітрах, у метіль перевитих, тремтів.

Примовкла столиця, столика, тверда, златоглава.
А час облягав, як петля, і свистів, як батіг:
що буде, коли перебуде життя Ярослава —
могутнього мужа, що Русь будував та беріг?..

Куйовдився Вишгород. Мріли освітлені вежі.
Бряжчали мечі, стугоніли шоломи й щити.
А в тихій палаті гойдалися шкури ведмежі,
свічки мерехтіли, оддалені від суєти.

Щось брязнуло в сінях, відлуння стривожило вухо
дрімотному князю. Він крикнув:

— Подайте меча!.. —

Та шепіт старечий у себе вгорнула задуха,
і ледве помітно гойднулася ближня свіча.

І рипнули двері, і важко хитнулась запона,
і воїн — старий як земля — на коліна упав:
— Прости мені, князю. Не бив я на варті у дзвона —
то меч випав з рук, коли сон мене клятий приспав.

— Зведися, Боягине. Так на колінах негоже
стояти дружиннику і перед князем самим.
А от перед ворогом станеш — ніхто не допоможе
на ноги звестись і позбутись ганьби до сивин.

Старий ти, як бачу. Та й шрамів твоїх я не витру.
Ми стільки сходили. Не наша у тому вина...
А що там надворі, у рушенні снігу і вітру,
у світі, що шлях мій побитий і стежку мина?

— Там спокій і мир. Молода не дримає сторожа.
Ніхто не роняє меча, як знесилений я.

— То добре. Бо зброю беруть не тоді, як ворожа
гроза набігає, а в час, коли чуть солов'я...

Замок Ярослав. На подушку відкинувсь байдуже.
Прив'ялі слова ворушили безкровні уста:
— А смерть — не гроза войовнича... Иди собі, друже,
хай смерть не знімає тебе з бойового поста...

Зачовгали кроки. І свіжо знадвору війнуло.
Там сніг і життя. Ти ж лежи, як старий околот.
Усохле коріння. Твоє колосіння минуло.
— Подайте меча! — ледь шепоче запечений рот.

Та й те — наказати лиш можеш ти власному серцю,
яке стукотить і тривожно, й самотньо вночі.
Не викличеш смерть до відважного чесного герцю,
бо сила її не в булатнім двосічнім мечі. (

Десь брязнуло знову. Знадвору чи в пам'яті мерхлій?
Хіба не однаково, звідки той дзвін улита?
Він очі заплющив. Та в далечі часу зашерхлій
звелася на дибки і гримнула днина крута.

...У Новгород вершник примчав, потемнілий од пилу.
Замилений кінь на коліна упав — і захріп.
Хитнувся гонець, доостанку дотративши силу,
і разом з конем повалився на землю, як сніп.

— Води! — простогнав. І коли із дубового жбана
вода полилась на збілілі смагою уста,
в очах промайнула тривога хаплива, туманна
і вирвалось хрипко:
— Загнав я коня неспроста́.

О княже великий, біда. Печеніги... на Київ...
Ще трохи — і місто не встоїть супроти біди... —
І вмовкнув гонець, і руками по жбану шатиририв,
і знов припадав до живої м'якої води.

Гукнув Ярослав, аж дерева хитнулися:

— Віче!..—

Ударили дзвони. Зірвались у небо граки.

— На віче, на віче! — котилось тривожно і віщо.

І Новгород сунув за покликом владним руки.

На торжищі тісно. Тривожно пофоркують коні.

Зітхають жінки. Лементує в'юнка дівтора.

Та вже нароста, віддається в оружному дзвоні
рішуча відвага й за миром недавнім жура.

І встав Ярослав у сідлі і гукнув, мов одрізавши:

— Вої!

Хай вічно живе, хто за Русь православну поліг!

Та знову біда. До землі молодої, живої,
як вовк-сіроманець, із степу набіг печеніг.

Простіть мені кривду. Я ваших мужів за непослух
карав і караюсь тепер, і ніде не знайду каяття.

Та княжий пірнач — не старечий обшмуляний посох:
не тільки мені, але й вам він дає опертя.

Там Київ палає. Змагаються сестри і браття.

Там діти в огні головешками тліють. Сюди

на бистрих вітрах долинає крізь погар прокляття...—

І вдарило вгору щитами багатоголосе: — Веди!..

...Стояв Ярослав серед ночі в тривожній задумі.

Вивідців чекав і себе від натоми звільняв.

І погляд на кручах, де вогники блимали в сумі,

незвільна спиняв і борідку розкошлану м'яв.

Що завтра чекає дружину на бранному полі,

посісти кому доведеться ці кручі святі?

У кого спитати про присуд химерної долі —

як дійдеш додому ти сам: під щитом? на щиті?..

Шелеснули лози. Озвалася варта. У мреві
гойгнулися тіні. Захлопала м'яко вода.
Три постаті вирости й тихо вклонились князеві:
— Там тьма печенігів високий твій двір опада.

— А як там дружина?

— Хоч завтра готова до битви.

На тебе, наш князю, на поміч удосвіта ждуть.

— Велика та тьма?

— А хіба нам звикать її бити?

Обстанемо дружно, то голови всі покладуть...

Мовчав Ярослав. Німували статечні бояри.

За спинами коні жували траву лугову.

А місяць згори розливав над водою стожари,
вистелював стежку, холодну якусь, неживу.

— Що ж, други, пора. Закипає червоно на сході.

То — знак нам, то клич оповитих димами небес...—

І коні у воду вступили, і стримані лодьї

зрухнули туман і задуму стуманену плес.

Вода збурунилась. Тріщали старі очерети.

Вгиналися лози. І лодії вже упливли

у пагорбів тінь. І вогнів високосні трепети

сипнули назустріч мордовиськом свіжим золи.

Невже попалили і смердівські житла й могили

слов'янського роду стоптав чужинецький набіг?

Згинається Русь під вагою свавільної сили,

всідається знову на кручах старих печеніг.

Пошли ж ти нам, боже, не днину — щасливу годину,

дай твердості духа не тільки рукам, а й думкам,

дозволь заплатити сповна і на совість данину

своєму життю і майбутнім несутнім вікам!..

Як рано займається небо на сході улітку,
мов рана багряна, на тисячі воїв одна!
Прости ж ти їм, сонце, і правди, і кривдності свідку,
що мусять іспити свою чашу сьогодні до дна.

І ти їм прости, мимовіийний поривистий вітре,
що шлях тобі трупами будуть самі заступать.
Ти дощ принесеш. Він із поля кривавицю витре.
А тать?
У могилах смердючих тісних буде спать!

Бо що чужакам ця земля? Чи могила, чи здобич...
Святого осердя у серці чужинським — нема.
Немає коріння і крони, священних гніздовищ,
що в русича здавна лиш смерть чи загин одніма.

Поволі світає. Скуйовджена галич літає —
то злине, мов туча, з Хрещатого яру увись,
то мчить до Подолу і знов очманіло вертає
до рівного поля, де воїни мовчки зійшлись.

Десь брязне кольчуга, чи спис забринить од напруги,
чи меч харалужний озветься в гарячій руці,
чи дзизнуть тятиви джмелями, як стримані дуги
обшмуляних луків напружать терплячі стрільці.

— Годилось би, князю, — схилився у шанобі Вишата, —
од вражих мечів берегти золотий свій шолом.
— О ні, воєводо, не маю я права боятись,
за тебе ховатись, — хай військо під княжим чолом

дола печеніга. Обов'язок княжий не в тому,
аби у палаті сідлати полаті й згори
пектися про спокій держави та власного дому.
Я буду попереду грізної сеї пори!

— Послухай-но, княже...

— Нічого я слухать не хочу!

Чи я вже не воїн? Не годен тримати меча?..

Помолись богу в годину тривожну, урочу:

Хай тих, хто поляже, батьківським добром зустріча...

У сизім тумані ворушаться довгі шерехи —
кияни стоять, і стоять новгородці крилом.
Вилюскують лати, в очах — ні страху, ні бентеги,
неначе не битва, а грище чатує кругом.

І спружив коня Ярослав, аж заграли стремена,
і гучно гукнув, аж за голосом сам перегнувсь:

— Не зганимо, воїни, наші священні знамена!
За нами — наш Київ, на правді мурована Русь!

— Не зганимо, княже! — луна об луну задзвонила.
І з того роздзвону якось несподівано, враз
на обрії сонячна рана тривожно занила,
земля застогнала, аж сива од давніх образ.

І визріла в світлі орда: зодяганки кучматі,
шоломи плескаті, наїжені довгі списи
і погляди косі, налиті вогнем, вовкуваті,
опівночі стрінеш — останнє своє віддаси.

Ще хвилю стояли дві сили на рівному полі.
І раптом орда закричала, немов вороння,
і рушила тісно та грізно — неначе поволі,
а все ж заступила собою народини дня.

О русичі мужні!

Крізь небо просвистують стріли,
крізь ваші ряди, опоряджені щільно в щити.
Ви землю орати і сіяти жито уміли —
зумійте сьогодні у битві своє зберегти!

Зіходились твердо: на силу озброєну — сила,
на степену свавілля — холодний і зважений гнів.
А смерть реготала, літала і щедро косила
комонних і піших, батьків і безвусих синів.

Болить Ярославу, аж млояться очі запалі,
квилить йому серце, не серце — безодня жури:
іще одна битва... Що ж далі ще буде, що далі?
О розум людини, гординю добром підкори!

От-от два вали, що примушують землю двигіти,
зіткнуться, зростуться, собою насипавши гать.
І жалібно схлипнуть налякані сироти-діти,
і вдови нові по усій по Русі закричать.

Кінь бив копитами, вудила жував, наче лико,
але Ярослав у скрипуче сідло як уріс.
Тоді лиш коня попустив, як затято, аж дико,
мечі забряжчали й списи затріщали, як ліс.

— Одумайся, князю! — чийсь голос ударив у вуха.
Та що голоси, як довкола шугають списи
і сила завзята його у вир'обище руха,
якій не хвилину проплинну — життя віддаси!

Та що рівновага нагорня і почесні княжі,
як знову ти — воїн, одвагою сповнений муж,
і чуєш, що м'язи у тебе не з клоччя, не з пряжі,
що власним мечем, а не розмислом тільки ти дуж.

Розпалений кінь устряє у страшну колотняву,
де стогін, хрипіння, і хряскоти рубаних тіл,
і клич, і останнє прокляття, де — лава на лаву
уже не за славу собою скривавлює діл.

Острожить коня Ярослав і вганяє у січу.
Так тісно довкола. І груди кольчуга стиска.
І серце стукоче, немов на великому вічу.
І меч обіймає цупка і пружиста рука.

Удар од плеча! — і гартоване люттю залізо,
неначе лозу, печеніга умить підтяло.
А інший — на князя. І списове жало залізло
в кольчугу дрібну. І в гарячих очах попливло.

Сідло виривало з-під нього. Мечем не дістати
до ворога. Був би із огира вірного впав,
та тут рубонув печеніга всесущий Вишата,
і так рубонув, мов обапіл навпіл розлунав.

- Негоже це, князю.
- Хай бог у трудах нам pomoже!
- Пора повертати...
- Нехай поверта печеніг!

Як будемо разом, Вишато, то жоден не зможе
зсадити з коня, на потоптаний кинуть обліг...

І добре, що князь об'явився попереду раті,
роздерли б її печеніги, неначе ферязь.
А тут покотилось, та ще й повторилось втрикраті
якесь одчайдушно звеселене: — З нами наш князь!..

Вже й круки стомились кружляти, а руки — рубати,
над трупами трупи лягали, над прахами — прах.
Над хруском і дзвоном продовжував Київ ридати —
жіноцтво і діти на древніх високих валах.

Чужак напирас і знову на силі маліє,
повільно задкує туди, де порубаний ліс
і сонцем залита каганова юрта біліє,
де сам верховода стоїть, як у землю уріс.

Зорить Ярослав через дике людське ворущіння
на звужені очі — призвідці розрухи й біди.
Чи є в них хоч трохи земної печалі й сумління?
Пощо він причвалив із диких кочовищ сюди?

Княгиню забрати? Чи немічні діти потяти?
Чи кручі посісти і Руссю крутити в віках?
Чи тільки данину узяти і знову втікати
у степ безберегий, що стійбищним димом пропах?..

Ти матимеш, враже, за чим аж у Київ прибився!
Тепер чи ніколи з мечем перехрестим меча.
І здивився огир, і з огирем князь ніби злився,
і вірна дружина крізь товпище шлях прознача.

У підлісок вгрузли, рубаючи просіку люто,
і піших, і кінних мечами під корінь тнучи.
І мчав Ярослав, наче воїн звичайний, розкуто,
промчав через поле, двобою з каганом ждучи.

І ось він супроти — товстий печеніг, невідомця,
кочовищ чужих проводир і великий заглав.
Хитається меч, як луската змія, проти сонця.
— Я сам! — закричав супровідцям своїм Ярослав.

І ось при підліску їх двоє — у смертному колі,
ніхто не перейде їх волю і владний наказ.
І наче аж битву затяту у стоптанім полі
притишив, прибив поєдинок верховний ураз.

Каган усміхається криво і криво заходить,
вихляє мечем і поводить широким плечем,
неначе не шкодить — господарю Києва годить,
щоб потім і Київ, і Русь обізвались плачем.

Але Ярослава не збити на хитрість. По колу
він огира править, толочить високу траву,

і вгадує силу удару підступну, не кволу,
і мудро міняє пряму на щасливу криву.

Та ворог не з тих, хто самвільно стає на коліна,
хто лише на грищах у руки хапає меча:
кружляє, мов коршак, аж губи затуляє піна,
але над собою він влади й на мить не втрача.

Удар Ярослава! — до криці озвалася криця.
В руках затрудило. Шарпнувся налякано кінь.
Кагана удар! — розлетілась ремінна сириця,
і в очі князеві багряна закинулась тінь.

Він сили напружив, заскочив кагану за спину
і, доки коня той крутив, розриваючи храпи у кров,
навідліг ударив, і меч, як у рушену глину,
у тіло вороже із хруском коротким ввійшов.

Посунувсь каган. Кінь косив закривавленим оком,
а потім, відчувши свободи простори сьйні,
по полю помчав ошалілим скаженим прискоком,
волочачи труп обважнілий, страшний в стреміні.

Все сталося так швидко — немов перебігла омана
із маревом літнім, що хвилить розпечений степ.
Та вже віддалялися очі осклілі кагана,
аж доки сховались у хаші дрімучі, як в склеп.

Іще в Ярослава ходили на вилицях жовна,
ще меч затискала натруджена боєм рука,
та радість крізь нього струміла — гаряча, невловна,
неначе шумка і кручаста весняна ріка.

Лише коли дзвони за валом озвались урочо
і крики дитячі підперли жіночі плачі,
він трохи отямивсь і поле оглянув дозорчо,
роздерту кольчугу поправив на збитім плечі.

Під косим промінням покошені вої лежали —
свої і чужі, упереміш, укляклі у смерть.
І коні понурі стояли, неначе дримали.
І каркали круки, здіймали вгорі круговерть.

Там хтось ворухився. Там плакав братуньо за братом.
А там побратим побратима, як сніп, пригортав.
І вже перемога не виділась князеві святом —
все глибше в печаль Ярослав і в задуму вростає.

Що вдіяти міг він, щоб воїв своїх не губити,
як лагодить справу лише загартований меч?
Якою лобов'ю усобиці клятві убити,
як шлях вторувати для мирних майбутніх предтеч?

Ні, доки у світі лиш сила приборкує силу,
хай розмисл державний і зброя у згоді живуть.
Од тебе залежить — чи Русь завести у могилу,
чи вивести владно на світлу і сонячну путь.

Що ж, сила так сила. Її у народу є досить.
Лиш злити потічки в єдиний могутній потік —
він потом своїм будівничим всю землю оросить
і край свій святий не віддасть на поталу повік.

І в тиші, що вже у вечірне сутіння влипала,
ховала побоїще в моторош мертву грози,
на голови людям, на душі задушні упала
задихана мова, як твердості сплав і сльози.

— Сьогодні отут нами правлять печаль і скорбота...
Та довго ми їм панувати на землі не дамо!
На полі оцьому збудуєм високі ворота
і твердо та владно від ворога їх запрямо.

Мужайтесь лицем, воєводи, дружинники, смерди!
На ваші рамена лягає державна вага.
Потроїмо сили за тих, кому випало вмерти,
себе відбудуєм, хай нас не залишить снага.

Не плачте, жінки. Ви народите нам оборонців
і зодчих премудрих, оратаїв, ремісників,
щоб нині і присно, довічно щоб руський народ цвів
і в битвах нових не губив ні себе, ні підків.

Ви, діти Русі, запечалені отроки, думно
у пам'ять батьківську вростаєте корінням добра.
Себе пам'ятайте. Тоді лиш зростатиме юно
наш город великий на кручах священних Дніпра.

Очистимо ж поле сумне і криваве до ранку,
хоч горе велике звести голови не дає.
А там — за роботу. Міцнішу готуймо цем'янку,
хай піт наш солоний, мов дике каміння, стає!..

Щити задзвонили, віншуючи воїнську славу.
Заходило сонце за ліс і за кручі круті.
І в зблисках останніх яріли уже Ярославу
тверді і державні ворота його Золоті.

...Він знову повільно, мов нехотя, в тьму приходив.
Ще день той далекий горів перед ним, як свіча,
та рвалося з вуст, наче видих чи зморений подив,
живучістю власною тихе:
— Подайте меч!..

Гула завірюха, сліпила, сичала у вуха.
Та десь у глибинах душі, аж немов в забутті,
як образ високий і діянь, і віщого духа,
яріли над світом ворота його Золоті.

ІРИНА МІЖ БЕРЕГАМИ

І знов усе розтало, як туман.
Пливе високе ложе під свічками,
неначе човен ветхий між віками,
що здаленіли зливами оман.

Гойдавиця бортами теребить.
Вода хлюпоче, схлипує, і весла
уже далеко течія віднесла —
не наздогнати і не підхопить.

Та й нащо та гонитва, як рука
уже безвольна, як душа склякає?
Нехай пливе човен, нехай тікає
за іншими життя прудка ріка.

Ти бачиш все, та помахом весла
не можеш одійти від суходолу,
що підставля останню пристань кволу,
де навіть і жорства не поросла.

Але ти бачиш там, у далині,
яку пройшов, яку зігрів собою,
той перший берег, що сія габою
і посилає трунки медвяні.

Там ти як є, без таїни й олжі,
без права — щось таке в собі змінити.
Усі твої прокляття, і молитви,
і вчинки, й мислі не твої — чужі.

Ти їх віддав, у берег вкоренив,
дав їм життя — велике чи мізерне.
Тепер тобі лиш снами їх поверне
остання ніч під тріск свічок-огнив...

Він звівся із подушки, мов хотів
весло спіймати і човна спинити.
Та сил забракло без постелі жити,
а щось робити — то і поготів.

І тоскно стало на душі, хоч плач,
немов мале дитя, всіма забуте.
Повітря сперте, чадом воску скуте,
на груди тисло, било, наче прац.

Та він уже давно забув про страх,
і перед тим, як непомітно вмерти,
гукав самим нутром:
— Ірино, де ти?
Прийди і пригорни кохання прах!..

Вона почула той печальний клич.
Зайшла нечутно з чорноти у чорнім,
над ложем — над гніздом орлиним горнім --
безвольно похилилася, мов гич.

І пестила його круте чоло,
і гріла руки зморені холодні,
і так пашіла, мов лише сьогодні
у ній кохання юне розцвіло.

— Та що ти, ладо, годі, схаменись, —
він шепотів безкровними вустами,
немов летів за давніми літами,
що в змореному серці запеклись.

Вона ж припала до грудей і вмить
зів'яла, мов дівча в'юнке цнотливе,
і захлиналась в розпачі, і сливе
губила мови вузлувату нить.

— О Ярославче, не лишай, мій цвіт,
саму серед снігів і самотини!
Так затишно з-поза твоєї спини
було мені дивитися на світ.

Не позбавляй мене свого тепла.
Хай буде вічний бог мені за свідка:
без тебе я — немов осіння квітка,
поривом вітру зірвана з стебла.

— Причаль до мене всю свою печаль,
дозволь мені її з собою взяти,
щоб легше берегам було стояти,
коли моя земна померхне даль.

— Що береги без тебе, княже мій,
і що між берегами я без мужа!?
Остудить одиноке серце стужа
серед чужих пожадливих завій.

— Ірино, а сини? А рідна Русь?
Невже вона й тепер тобі не рідна,
невже ти їй донині ще забрідна?
Пощо ж тоді на світі я печусь!..

— Я не про те, мій муже, не про те.
Давно отецький берег за снігами.
Я твердо на новім стою ногами,
і він мені на цілий світ цвіте.

Тобою лиш стояла твердо Русь,
тобою лиш росла — могутня, дужа.
Та я не князя у тобі, а мужа —
свою опору — втратити боюсь.

Я жінка, не раба, але слаба,
твоя кохана, діток наших мати.
Хто може це єство моє зламати,
чия рука, чий гнів, чия злоба?..

Вслухався Ярослав і відтавав
душею, що скрижавіла з натоми.
Кружляли понад ним земні огроми
у колихливих одсвітах заграв.

Шляхи горіли в милу неvertань,
як береста з святими письменами,
що стали півреальністю, півснами, —
зайшла за грань пора його світань.

Все, відробив...
Але ж не відлюбив?
Цей шепіт, наполохане зізнання
терзало серце, вітер неvertання
шумів, гримів, думки навідліг бив.

Він ще пручався, вийти не хотів
із княжої суворої личини,
бо звук ховати справ першопричини,
а порухи душі — і поготів.

Та шепіт цей, що раптом іншу грань
відкрив йому в погордливій Ірині,
та це зізнання — як зітхання — нині,
на грані оживань і помирань...

І він відчув: шаліє голова,
раптовий подив уриває подих,
і застогнав крізь хрипкуватий продох:
— О, як я довго ждав оці слова!

Люблю тебе, немов звичайний смерд,
не з височини княжої розваги,
а з глибини палаючої спраги,
люблю Ірину, а не Інгігерд.

Люблю тебе, дружино, за синів,
за те, що у мені живеш незримо,
люблю мов аж дитинно, незборимо,
за світ хмільний, що так мені синів... 7

Князь говорив — хилилася вона
до рідного лиця, до слів потоку,
немов тонула в шумовінь потопу
і не волала берега чи дна.

Його вуста знайшли її вуста,
злилися в безконечнім поцілунку —
та не дала ні хмелю, ані трунку
обом старим порвиста мить ота.

Лиш мимовільний подив в душах ріс,
воложив руки, сплетені жадою:
пройшов їх час гарячою ходою
і в сіре небуття вогонь відніс.

— О Ярославе, не лишай мене! —
сахнулась, задивилася угору,
немов шукала там тверду опору,
своєму горю опертя міцне...

Він прислухався — і почув ходу,
і сапання, і чиргання іржаве.

Через повітря млосне та злежале
пройшла, мов по холодному льоду.

Спинилась смерть у темному кутку,
нехитрі речі скинула мандрівні
і мовила:

— Для мене всі ви рівні.
Я й не таких стрічала на віку.

Та навіть я не маю сили в час,
коли любов ще душі вам полонить
і в церкві поминальний дзвін не дзвонить,
навік журбою розлучити вас.

Я жінка теж. Я знала шал жаги.
Я почекаю в темному куточку
при свічці, як при срібному струмочку,
що омиває ваші береги...

І змовкло все. Мов вимер княжий двір.
Господар у непам'яті метався.
Тож світ йому реальний не світався —
не біла хвиля, не гойдався бір.

Нарешті, вже знеможений, притих.
Чоло блищало від паркого поту,
немов завершив князь важку роботу
на побережних урвищах крутих.

...Спокійно за плечем текла ріка.
Зміїлася дорога між лісами.
Вступали коні до сяйної брами,
неначе до весільного вінка.

А люду, люду! Де той перевіз,
а де гора його висока Княжа,
по схилах наліпилися, мов пряжа,
з веселим гуком, з захватом до сліз.

Б'ють воїни в начищені щити,
герби у небесах над цеховими,
гірлянди над узвозами кривими
і криком перекошені роти:

— Хай славен буде князь!
— Веди жону
для щастя і для злагоди у домі!
— Привіт гостям!
У теремі-хоромі
іспийте чашу дружби медвяну!..

Аж променився щастям Ярослав
і позирав на знічену дружину,
голубив поглядом, немсв жоржину,
гостям і люду усміх яро слав.

Вклонялися бояри й тіуни,
купці заморські голови хилили,
а понад ними дзвони били, били,
теленькали й гули із далини.

І Ярослав остремив коня,
зняв шапку і вклонився чемно люду:
— Спасибі. Шану вашу не забуду.
Ви знаєте, що слово князь сповня.

В своїй державі всі ми не чужі.
Отож, я вас запрошую на гості.
Сьогодні мед і пиво на помості —
для вас, кияни, жони і мужі.

Хай наїдки й напої не гірчать —
сьогодні ввожу в терем свій княгиню,
Ірину рязьку, дивну берегиню,
що носить на собі богів печать.

Шануймось о весільній цій порі!
Возрадуємось, хай чаші будуть повні!
Гудачники, чого ви наче сонні?
Даруйте нам мелодії старі!..

Він вів її крізь натовп, як летів.
Вона ж несла спокійно горду вроду,
як відгомін свого старого роду.
Уже не страх в її очах жахтів,

а влади почуття, що їй, жоні,
великий русич дарував однині,
а дикий хміль жіночої гордині,
що у зіницях в'юнився на дні.

І звідусіль на ладу молоду
яріли розпашілі щастям лиця,
летіла щедро запашна пашниця
та шурхотіла у траву руду.

Летіли квіти лугові трункі,
в білявому волоссі трепетали,
і ноги в буйні барви утопали,
і чулися переспіви лункі:

— Ой летіла лебедонька,
ой летіла біла.
На наш берег подніпровий
відпочити сіла.

Ой прилинув ясний сокіл
на ту тиху пору,
та й привів високу гостю
до княжого двору.

Заходь, заходь, лебедонько,
до свого гніздов'я.
Хай оселиться з тобою
щастя і здоров'я...

Вона ішла крізь квіти і крізь спів
і справді, наче птаха, лебеділа,
на княжу руку опиралась, мліла
від духу гордого, що в ній кипів.

Дудніли роги, бухкали котли,
гриміли тулумбаси басовито,
і дзвін церковний линув знакомито —
ну хоч злови й до серця притули... (

У теремі вгиналися столи.
Пахуча брага і заморські вина,
мов дьоготь — пиво, давня медовина,
густий узвар, що лиш боги пили.

Конина парувала у мисках,
вепрятина у власнім жирі мліла,
кривава ведмежатина яріла,
і житній хліб мостився по кутках.

Стриміли роги турячі зі стін,
як тіль дрімуча і грозлива лісу,
і проступав крізь випарів завісу
урочий нетерплячий кубків дзвін.

Смагліли поросята між приправ,
і журавлі, і лебеді, і гуси,
сухі гриби низалися, мов буси,
над горами небаченими страв.

— Сідайте всі, — він руку розпростер. —
Сьогодні на Русі велике свято:
не ворога оружного потято,
а посестру узято для сестер.

Нехай варяги будуть нам брати —
адже у світі важко жить без брата.
Піднімем чаші в день великий свята!
За кривну дружбу, гості і свати!..

Зійшлись до купи чаші і думки,
і радістю осяялися очі,
і передзвони із церков урочі
у терем опадали навзнаки.

Князь пив і не впивався, не хмелів.
З боярами братався, за дарунки
купцям заморським дякував і трунки
із погребів подати їм велів.

Уже не раз він бачив чаші дно,
та не мішав правдиві й грішні речі,
лиш виставляв прямі та гострі плечі,
струсивши з них товсте важке корзно.

Він тут сидів, а подумки витав
у сферах, що йому були підвладні.
Вони були мовчазні і нещадні,
хоч де сховайся, як себе постав.

Під хмари зріс у граді Кия стіл,
який йому судилось посідати.
Та спробуй сам собі спочинок дати —
і кров'ю підпливеш од вражих стріл.

Не час у книгах мудрості шукать
чи повну чашу бавити в десниці,
як сіроманці рвуть Русі границі
і не дають спокійно в домі спать.

Пильнуй, пильнуй, пильнуй своїх границь!
Ти — князь, не ратник, не простий гульвіса.
Не має права бездуму завіса
захмарить зір хапкий твоїх зіниць.

Хай хміль застолля грає навкруги
і хміль кохання мозок твій дурманить —
упийся мудрістю, що вчинки гранить,
оберігає рідні береги...

Він вихлюпнув під стелю з чаші мед:
— А чи не час нам звеселитись трохи?
Де ділись поторочі-скоморохи,
кому з бояр гамують приверед?..

Тесові двері миттю роздались,
і між столами при вечірнім світлі
в барвистому розмаянім лахмітті
гравці мандрівні у клубок звились.

Там ведмежа голова
незворушно проплива,

там оленя гострий ріг
шкутурляє коня з ніг,

там обпатране зайча
підніма на всіх меча,

сіроманець тягне списа,
перейма на стежці лиса,

скаче скоком-боком лев —
вереск, стогін, свист і рев.

У гудачників ачей
іскри прискають з очей,

чи столи вже упились
і до танцю подались?

Вколо князя і княгині
морди лисячі і псині.

Псина каже:
— Укушу!

Інша пряже:
— Задушу!

Лиска шепче:
— Задурю!

Інша:
— Кров заговорю!..

А одна собі з підскоком
хитромудро водить оком:

— Не веди у дім чужу
через кров, через межу...

Стенувся князь од тих шипучих слів.
О стіл ударив кулаком:
— Доволі!
Оцей вертеп нехай гуляє в полі...—
сказав, і похитнувся, і збілів.

І скоморохів як змело. Мов гніт,
на всіх упала тиша, пригнітила
застольників, але не просвітила —
звідкіль той гнів на скомороший світ?..

А Ярослав мовчав. Лиш крадькома
скидався до Ірини сірим оком:
невже й вона, підбита скоморохом,
упасти ладна в смуту ницькома?

Вона ж хоч би бровою повела —
сиділа обіч незворушно, чемно
і оглядала мовчки і недремно
гостей, що налягали на стола.

— Де ключники? Ану несіть меди! —
прийшов нарешті Ярослав до тями. —
Послати посланця за гусярами,
нехай співці негайно йдуть сюди...

Дзвеніли струни, бились голоси,
нсмов птахи високі, в стіни й стелю.
Столом кружляли чаші, повні хмелю,
схолоджені, у крапельках роси.

Уже коли поснула дівтора,
коли світання народитись мало,
накинув князь на роздуми забрало,
прошепотів Ірині:
— Нам пора...

Бенкет шумів. А в спальні при свічках
широке ложе маревом біліло.
І тіло у княгині м'яко мліло,
коли вона пливла в його руках.

Вона збиралась на крутий узвіз —
жона законна, йшла на поклик крові,
та шепотіла щось на дивній мові,
та плакала й не помічала сліз.

А з далини, що відійшла кудись,
плив до Ірини рідний милий берег,
і рокіт моря, й гальки тихий шерех
у серці неспокійному будивсь.

— Ти там, Ірино,— мовив Ярослав.—
До берега мого ще не пристала.
Та, як вода шумка весняна тала,
зійде твій сум. Я розмислом поклав —

з твоїм народом поєднати Русь,
убити зраду, утвердити правду.
Мені ти маєш бути за пораду,
хоча за тебе, ладо, я й боюсь.

— Нехай тебе сліпий обійде гнів.
Та я не знаю. Туга точить душу...
До берега твого я звикнуть мушу...—
І забриніла.— Я вроджу синів!

Я подарую їх тобі навек.
А береги? Не знаю, не сьогодні...—
Й тулила руки мужа прохолодні,
і струшувала сльози із повік.

Вставало чисте сонце з-за Дніпра.
Мозаїка яріла у промінні.
Возносилась до неба в безгомінні
висока Ярославова гора...

— О Ярославе, любий, не лишай! —
Мозаїка, як марево, розбилась.
Над ним стара княгиня сном хилилась,
а смерть з кутка сичала:
— Поспішай!..

Важучою ставала голова.
А він сміявся білими вустами,
неначе сам себе вертав до тями:
— О, як я довго ждав твої слова!..

Гойдавиця, гойдавиця з лиця
стирала мерхлі відблиски та бліки,
і прохолодь вповзала під повіки
напівживого і напівмерця. (

ГІРКИЙ ДИМ

— Гей, хто там ще є?!
Чи давно вже померли? —
ударив об стіл Ярослав пірначем.
Хитнулися двері, і дзвякнули берли,
і полог Вишата відтрутив плечем.

— Всі тут, Ярославе. Бог смерті не дасть нам,
допоки ти з нами.

— Пощо ж мовчите?

— Бо мир на Русі, і мовчати булатам —
твое повеління правдиве святе.

— А чом же гірчить під повіками димно?

— Не знаю. Либонь, то воскові свічки...

— То, говориш, свічки так загірчують?

Дивно...

Мені ж видається — то погар з ріки.

І рвучко схопився і сів на постелі,
у пальцях сорочку на шиї терзав,
і тіні шугали по стінах, по стелі,
і дивні слова князь на хрипіт низав:

— Не дам, не віддам!

Зачиняйте ворота!

Де міст передбрамний?

Сторожо, сюди!

На мури, на мури, бо суне голота.

Вишато, ти де там? Дружину буди!..

І впав у непам'ять. Завійна епоха
нараз од свого відвернулась творця.
З глибокої пам'яті тінь скомороха
зійшла і упала на присмерк лиця.

Ніхто б не помітив на ньому одміни —
мовчало лице, хоч щеміло нутро.
Князь подумки линув крізь стіни і сіни,
крізь хугу, що світ замикала в шатро.

— Тьху, згинь, пропади! — Ярослав, як досаду,
від себе ту тінь, мовби марище, гнав.

А морок стогнав:

— Я не знаю пропаду,
хоч думав ти, княже, що я вже сконав.

— Чого тобі ще, навісний скомороше?
З волхвом ти зв'язався і кару поніс.
О муко державна, незбагненна ноше,
навіщо до тебе я серцем приріс!

Не ліпше б забути про ночі безсонні,
себе не палити на вогнищі справ?
Літа пролетіли — неспинні комонні,
я сам їх у власного серця покрав.

Що знав я? Димами пропахлі походи,
пах кінського поту, що злився з моїм,
жадобу відвертя, що в масці погорди
гриміла в мені, як загнuzданий грім.

Чи знав я відверту розмову із братом,
чи втіху нехитру в обіймах жони?
Я сам собі став і сповідцею й катом.
Попробуй — від себе себе прожени!

Попробуй — набіги, приховані чвари,
дрібні злобування за стіл, за уділ
зневажити ділом, лишити без карі —
загубиш і пуцу дрімучу, і діл.

Загубиш усе, що на тебе поклали
діди та батьки. Ні з ким сум розділить...
О ноше державна! Як плечі вмлівали,
як серце ще й зараз від тебе болить!

— Навіщо про це, Ярославче, сьогодні? —
урвав скоморох скоромовку давку.—
А ті — безіменні, обдерті, голодні —
хіба заслужили на долю таку? (

Невже їм хотілося лати вдягати
і йти помирати за право бояр,
у мирну годину з них шкуру здирати
а чи запрягати у ярма покар?

Ні, княже, не знав ти народу у вічі,
як жив він, як мусив за тебе вмирати.
Щоправда, бувало — ти клявся на вічі
в повазі до нього. Але коли рать,

себе вполовинивши, знову вертала
додому з походу — ти бачив хоч раз,
як челядь твоя оборонців топтала,
яких завдавала народу образ?!

— Що знаєш ти, нищий, про справи гріховні!
— Навіщо про них, коли я не грішив?
— На це мене кликали справи верховні,
які для Русі я незмінно вершив.

— То певно, бо Русь для князів — то всевладдя,
заморські вельможі — не підлі, свої.
«Своїх» обплели вони міцно, мов гаддя.
Яка ж бо то Русь? Де погорда її?!

— Так от чому ти, скомороше, на учті
княгиню й мене словесами обпik!
Я думав, ти в мандрах зогнив, у павутті
почвар задихнувся, погинув навik.
А ти...

— Я й помер безневинно в темниці.
Це дух мій прийшов, щоб тебе допекти.
— Гей, воїни, де ви?!
— Не гни поясниці
і голос не рви, бо мене ж не знайти.

Я скрізь — і ніде, в скоморошій подобі
і в лику святого отам, на стіні.
Лежу замість тебе в золоченім гробі,
танцюю для інших, співаю пісні...

— А згинь, пропади! Не катує мене, блазню!
Я ще не помер. Важко... ноша страшна... —
Пропає скоморох. І відкрилася князю
закудлана димом жажна далина.

...Вивідець доніс, що з'явивсь на Подолі
якийсь баламутний закучманий волхв,
а з ним — напівтайни його, напівдоли —
найперший князівський втікач-скоморох.

Що будімто мовлять слова таємничі
про давніх богів, без яких злидькома
живуть на Подолі людяці ремісничі,
а князь і дружина живуть задарма.

Гудуть, як джмелі, ковалі, кожум'яки,
ткачі, броварі, зброярі, гончарі,
і нахвалки гнуть, як останні собаки,
що правду здобудуть на Княжій горі.

Князь хміль одганяв і, насупивши брови,
обводив очима парууючий стіл
і думав: рушати на турячі лови
чи вірну дружину вести на Поділ?

Свати із варягів конови і роги
на себе хилили, хмелили язик,
лягали на дошки тверді од знемоги,
здіймали то спів рокітливий, то рик.

А поруч Ірина...
Ах, що за Ірина!
Ні поруху крові, ні здвигу брови —
холодна, незрушна, в думках невловима,
попробуй той спокій холодний прорви.

— Що маю робити? — шепнув їй на вухо.
— Який з мене радник? Ти муж — ти рішай, —
і зовсім жаротно, приховано глухо:
— Та тільки розваги мене не лишай...

Сказала і вмовкла. Про котру ж розвагу
шептала вона? Здогадайся, авжеж.
Чи збройно рушати на смердів ватагу,
чи в ловах згасити дичаву бентеж?

Та в ньому уже прокидався мисливець
і розум тверезий його туманив:
у пущу, де Пан — веселуха і хтивець —
слідами неляканих звірів манив.

У пущу — то в пущу, яка в тім зажура.
І, зиркнувши сторожко через плече,
подумав: спочатку вполюємо тура,
а волхва — потому, куди він втече!

Спадала зоря за тверде забороло,
блищало проміння на латах, мечах,
на церкві надбрамній диміло багрово
і ранню остуду гойдало в очах.

Протупали коні по тлустих колодах,
за псами загінчими гавкіт котнув.
Заскригав підйомник і пройму в воротах
собою від зайшого люду замкнув.

Уже коли весело в пущу ввіходив
гурток полювальників, князь не стерпів —
назад озирнувся і, стримавши подив,
очима до міста свого прикипів.

Між зелені — бані, як зорі у дзбані,
гойдали хрестами й здіймалися ввись,
під ними палати, мов коні булані,
насупріч вітрам за крайнебо неслись.

О музико міста великого Кия,
о барво призахідна, мирна блакить!
Хай серце болить, хай згинається вия —
життя віддаси, щоб тобою лиш жить.

Князь вивів коня на широку поляну
і легко стрибнув у високу траву.
— Отут заночуєм. А там, спозарану,
на дикого тура я вас позову.

Гей, слуги, багаття! Та меду і пива,
та м'ясиво смажте на щирім огні.
Адже в полювальників доля примхлива:
зустрінемо тура, а може, і ні.

Не був я мисливцем удатним від роду,
але пощастило хоч раз на віку:
умкнув я княгиню із знатного роду,
яку ж мені долю ще треба, яку?

Всідайтеся, гості, ви, вірні бояри,
частуйтеся з нами за злагоду й мир.
Утопимо в хмелі задавнені чвари,
хай тури приходять на дружний наш пир!..(

Лилися меди запахуші у чаші,
тріщав у багатті, іскрився сушняк.
А десь, у наповненій мороком хаші,
бродив, наче дьоготь густий, переляк.

Скидалися вепри в Хрещатому ярі,
хропіли стривожені тури старі,
аж доки остання іскрина у жарі
не згасла собі в опівнічній порі.

Ще ледве світанок вповзав у шатрище,
а вже Ярослав обряджався як слід,
бо знав, що на тура іти — не на грище:
не влучиш — на мужа вкоротиш свій рід.

Збиралися тихо — без гвалту, без крику.
Рогатини брали, сокири, щити.
Накульгував князь і, як радість велику,
слова роздавав без хапні, суєти:

— Вишато, і ти, і чотири загінчі,
берете гостей під опіку свою.
Заходять до яру Хрещатого інші.
Я там, під горою, на стежі стою.

Ну, рушили з богом!..—
Досвітні тумани
сховали мисливців. Шуміло гілля.
Та слало нагору вологі тумани
болотяне, вросле в осоки, гнилля.

А світ лісовий парував охололо,
туман із переярків валом котив
і тут завертав під горою у коло,
і відстані поміж дерев коротив.

Тривожно і лунко тріщала сорока.
Збиралась роса і спадала з гілля.
Та очі гнітила важка поволока,
брав сон під своє тепловієне криля.

Зненацька почулось собаче скавчання —
ще знизу, здалека, з невидимих гін.
І звіра важкого сопуче пручання,
і крики, й мечів переливистий дзвін.

І князь стрепенувся, застиг між дубами,
як сокіл у ловчого на п'ятірні,
і губи кусав заціміло зубами,
і шпорив хвилини туги забарні.

— Ого, ого-го! — серед лісу котилось.
Та як розібрати — де голос, а де
луни покотьюло, що вдрузки розбилось
і ловне павуття в деревах пряде?

Поопліч за князем два слуги стояли.
Він зиркнув на них, мов опори шукав.
— Ого, ого-го! — тільки луни шугали
і гавкіт собачий у хащі блукав.

Та гомін, здається, котився все ближче.
Трощився на хропост сушняк, і кущі
гойдалися, де сонце, неначе кострище,
здиралось по схилу крізь дикі хвощі.

Князь ратище стиснув і пильно вдивлявся
у турячий слід, що у росах мигтів.
— Хоча б не помітив і вбік не подався! —
про себе шептав і тривожно тремтів. (

Хитнулось чагар'я покорчене хльостко.
Туман розлетівся, хоч буйно курів.
І в мить непомітну прозначило око
могутнього тура, що крупом змокрів.

По схилу угору, навтіч од погоні,
од гвалту, що пущу дрімучу збудив,
поглибше у рідну стихію, в полоні
якої спокійно і вільно бродив!

Вже князеві видно розширені очі,
і храпи роздуті, і рогів вінець,
і ноги стрункі, до утечі охочі,
і вовни старої линялий багрець.

Здається, затягнеш чекання тривожне —
і тур відштовхнеться й долине увисьь.
Та за Ярославом котнуло сполошне,
якесь нелюдське і ламке:
— Стережись!..

І вмить з Ярослава зійшло ціпеніння —
він вискочив стрімко на стежку глуху,
не чув ні загонистих псів скавуління,
ні позивів темних сліпого страху.

Тур звівся на дибки, ногами стрункими
іще перебрав у повітрі і вмить
відчув, як між ребрами, ламко тонкими,
загостре ратище люто щемить.

Він так заревів, мов просив допомоги
чи люте прокляття мисливцеві слав.
І тріснуло ратище, й прямо під ноги
шаленому звіру упав Ярослав.

І сталась би, певно, біда непоправна.
Тур вигнувся круто, як лука дуга,
і мітив рогами в лице Ярослава.
Та тільки метнувся на звіра слуга!

Удар перейняв, під рогами й ногами
звивався і корчився, доки надбіг
напарник і тура проткнув, між дубами
той нехотя, важко у папороть ліг.

Отак і лежали утрюх серед пуші —
знетямлений князь, і прибитий служник,
і тур велетенський, і трави пахучі
були їм усім за домашній сінник.

Надбігли мисливці. Князь звівся на ноги,
вслухався знетямлено в гамір і гвалт,
вдивлявся у ліс, мов шукав допомоги,
пискав поза вуха і дотеп, і жарт.

Стояв перед ним поєдинок шалений:
як дико топтався ногами буй-тур,
а ще — як звивався слуга безіменний,
хрипів, захилювався, немов од тортур.

Нарешті він вимовив:

— Тура забрати.

Слугу поховати, як звичай велить.
Сьогодні ж родину його розшукати,
із гридниці княжої щедро вділити...

Він мовчки вертався. Точила осмута.
Тривожили лови, ще більше — Поділ.
Тур кров'ю дістався... І волхові пута
чомусь так тривогою віють довкіл...

Назавтра, ще ледве на сході сіріло
і терем князівський розморено спав,
хтось в дзвони ударив розлунно, невміло,
хтось раптом із валу чимдуж заволав:

— На чати, на чати, навалу стрічати!
На город ізнизу гроза осіда!
На чати! — продовжував стражник кричати.
Та город уже розбудила біда.

З дворів, оповитих світанними снами,
летіли мужі на високі вали,
боляри трюхикали із тіунами,
діди сивоглаві за дітьми брели.

І князь обрядився удатно у лати,
хоч майже до ранку очей не склепив:
чомусь заманулось йому почитати,
до книги припав — як медовицю пив.

Любив він сю мудрість уложених літер,
сей спокій давно вже перейдених літ.
А тут — голоси, наче буряний вітер,
а тут — цей насущний, примарний цей світ.

Уздрів воеводу.

— Ну, що там, Вишато?

Невже печеніги?

— Навряд щоб вони.

Але від Подолу пре люду багато,
аж сухо на схилах тріщать бур'яни.

— Послати вивідців!

— Запізно вже, княже.

Тепер наше місце — отам, на валу.

Як підуть на приступ — з нас кожен поляже,
але не допустить у город хулу.

Що дужче світало, то ближче підходив
нападник, якого ніхто не чекав.

Що далі — то дужче дружинників подив
за очі прискалені й серце черкав.

І раптом над валом, де тиша залякла,
знялось голосами й забилося вгорі:

— Го-го, подивися — Василь-кожум'яка!

— Ха-ха, то ж нам пиво несуть броварі!

— Петро-коваленко іде з вухналями!

— І глеки несуть гончарі на меди!

— А он же і бортники чвалють з медами!

— Го-го, не минайте, давайте сюди!..

Та знизу — ні звуку на кпини і кличі,
немов розділив їх відчуження вал.

Топталися ноги, хиталися плечі,
і піл буруватий вниз клубував.

Одне лиш бентежило серце Вишаті
і кігтями чорно шкребло на душі;
стискали правиці тверді, вузлуваті
рогатини гострі, мечі, бердиші.

З такими дарами не ходять у гості.
Що люд ремісничий намислив, за чим
подався нагору?..
Питання непрості
із сумнівів ткали десятки причин.

Він став на валу, і підняв шелом'яно,
і руку поклав на меча рукоять.
— Що з вами стряслося, скажіть, городяни,
чому ви на гору деретесь, як тать?..

Запала мовчанка.
Лиш деінде брязне
шолом чи кольчуга туга забринить.
А сонце, мов коло жарке колодязне,
встає — і ні тим, ані тим не спинить.

— Так що привело вас, питаю я знову? —
уже заgrimів і поправив пірнач.
І тут наперед, аж до самого рову,
ступив посивілий, як лунь, бородач.

Подерта сорочка метлялась на вітрі,
обшмуляний посох до рук мов присох.
Куйовди волосся на сірім лахмітті
сивіли під сонцем, як зрушений мох.

«Бісівська личина — ні дати, ні взяти», —
подумав Вишата і усміх згасив.

— А хто ти такий, щоб про те нас питати? —
закудланий старець нараз пробасив.

— Хто я? Воєвода, на ймення Вишата.

Пора б уже знати, якщо не сліпець.

— А хто його знає, хто криється в латах:
правдивий і вартісний муж чи скопець.

Вишату поцілила в серце образа —
іще не терпів він подібних образ.

Та знизу ударило:

— Хочемо князя!

— Хай з'явиться князь нам на очі нараз!..

Він став на валу, як на схилі безодні.

У лінію владну зложились уста.

Світилися лютістю очі холодні,
хоч мова була дружелюбна, проста.

— Ви князя хотіли? Я ось, перед вами.

Пощо ся тривога, сліпа маята? —

І скинув густими, як тирса, бровами. —

Скажіть, хто вас нині на бунт наверта?

— У бога спитай, у заморського бога,

якого твій батько для тебе найняв! —

Затіпалась старцева постать убога.

І раптом він посох угору підняв:

— Кияни, над Руссю збираються круки.

Іде нас карати великий Перун.

Мечі нам у руки! Обстаньмо за муки,
обстаньмо за Русь, хто старий і хто юн!

— Що мелеш ти, старче? — Уже Ярославу
урвавсь терпець. — Ти в своєму умі?
І звідки ти взявсь, аби, смуту криваву
посіявши, жати години сумні?

— Кияни, я чую, — у душу заходить
злий дух, що усе моє тіло трясє!
Це князь, яко біс, на землі верховодить,
це він нам нещастя і горе несе!..

І впав, і забився, руками пилюку
під себе згрібав, і хрипів, і сукав
сухими ногами, неначе на муку
пекельну самвільно себе прирікав. (

Мовчали кияни, мовчала сторожа,
мовчав Ярослав на високім валу:
звідкіль та намова відверта ворожа,
хто вклав у вуста цьому старцю хулу?

І люд загорлав, як од ляку відринув,
насунув на рів упритул до стіни:

— Віддай нам княгиню!

— Віддай нам Ірину!

— Жени чужородців із двору, жени!..

Так от в чім причина, чому забродило,
як пиво у діжці, Подолу нутро!
Засліплених, мало ще горе їх било,
ще мало не входило в зруби добро!

Князь руку підняв, і мовчанка запала.
Лиш старець іще в порожняві хрипів
та чути було, як сторожа ступала,
як міст під ногами у неї скрипів.

— До згоди, кияни! Скажіть мені правду: відколи посів я високий цей стіл, чинив вам на шкоду відступництво, зраду, щадив свій живіт за полянський уділ? —

Мовчанка. Останні перехрипи старця. — А хто з вас покривджений мною, скажіть? Невже мої муки, і мислі, і праця — лиш примха сліпа чи притаєна хіть?..

Мовчанка. І з неї, мов камінь із праці, як вісник майбутніх кривавих негод, злетіли у небо слова горопашні: — Тобою покривджений цілий народ!

Поглянув униз Ярослав на сміливця. О, що б він за помсту негайну віддав! Крізь пліч ворушіння й невиразні лиця парсуну свого скомороха вгадав.

— І ти, перекинчику, підлий втікаче, злигався із волхвом, од мене одбіг?! Давно за тобою, розпутний лайдаче, сумує та плаче солоний батіг.

— Ви чуєте, люди? Отак воно зроду — то поруб, то бич, то убивці стріла. Що князю страждання простого народу, що сірий горобчик малий для орла?

— Негоже речеш ти, — відмовив Вишата. — Злий дух, не інакше, засів у тобі.

— А ти запитай тут у кожного брата, чому він життя коротає в журбі.

Чом биричі княжі здирають три шкури
з людців сіромашних, хоч годі здирати,
бо завтра ж за князя на ріки та мури
іти доведеться і чесно вмирати.

Кияни, для них ми усі — скоморохи,
оратаї, їхнього щастя майстри.
То дайте ж і нам од застілля хоч трохи,
хай буде щупак нам, як вам — осетри!

— Що скажеш, як станеш колись перед богом? —
креснув Ярослав об каміння мечем.

— Що правда ночує у вас за порогом,
і стогне од кривди, і сходить плачем.

Кияни, я бачив розкоші теремні,
із кубків та рогів недопийки пив.
Там — ваші труди, мозолі ваші кривні,
ваш світ, що сльозами себе окропив.

— Дружино! — Вишата затрясся од люті.—
Затримати блазня, що скверну верзе!

— Спускайтеся з валу, обжерливі трутні,
побачим, кому з нас тепер повезе.

І сотні мечів піднялися угору,
і гримнули грізно гучні голоси,
і годі було виглядати покору:
людці не відійдуть, проси не проси.

Спідлоба князь глянув і мовив Вишаті:
— Не дмухай на попіл — наробиш вогню.
Сам знаєш, кияни у гніві завзяті.
Поки що я хитрістю їх зупиню.—

І руку підняв. — Ви хотіли Ірину
узяти у мене?

Беріть же й княжат!

Коли винуватий, то сам за провину
готовий я відповідь чесну держать.

Та хто з вас жону чи дітей малолітніх
чужому віддав чи із двору прогнав?
Хто в бездумах юних чи в розмислах літніх
собі таку долю безчесну зладнав?

Кияни, мужні, не судіть за побори —
нелегко нам зводить державу свою.
Болять мені ваші погрози й докори.
Я ж тільки на правді стояв і стою.

— Дивіться, щоб завтра не плакати нам кров'ю! —
ударив словами в лице скоморох.

— А я ж тебе, отроче, тишив любов'ю.
Виходить, любов — як об мури горох?

Кияни! — він голос возвисив до крику. —
Прошу в вас на розмисли день, а тоді
усіх, хто чинив вам наругу велику,
я сам покараю на правім суді. —

І вмить повернувся, і кинув Вишаті:
— Ледь смеркне, зловити призвідців обох.
Я сам буду суд свій над ними звершати.
А з іншими?
Хай допоможе вам бог...

Спускались повільно униз подоляни.
Невтолений гул кругосхилом витав.
З Почайни й Дніпра ще вставали тумани,
і вітер за людом дерева хитав.

Уже у зелені сховалися шати
розбуркані люди — до часу, пори.
Та чулось тривожне:
— На чати, на чати! —
над чорним громаддям старої гори...

Надвечір Почайна була під грозою.
Кресали громи блискавками вгорі,
і хвилі дощу пропливали лозою,
і вітер обтріпував верби старі.

Якось непомітно згустилися смерки.
Заскригав підйомний окований міст,
і вийшли із міста згруповано, верхи
дружинники у грозовий благовіст.

Місили болото напокрадьки коні —
не брязне ні меч, ні дзвінке стремено.
А дощ перестав, і тепер з оболоні
котилися трунки п'янки, як вино.

Поділ засинав. Та не спала дружина —
все ближче скрадалась до жител чужих
крізь темряву чорну, терпку, як ожина,
дружина скрадалась — причинниця лих...

Схиляло на північ, але Ярослава
у теремі сонному сон не долав.
Самотньо гойдалася свічка імлава,
неспокій у ньому, як свічка, палав.

Чекання, чекання — мов крука черкання,
не збутись його, в забуття не втекти.
У проймі вікна, що запрагло світання,
гойдалися захмарені чорні світи.

І раптом знадвору завіввся сполох,
загравою хлюпнув на лави, на стіл.
І грюкнули двері, і стражник, мов холоп
останній, вереснув:

— Палає Поділ!..

— Сам бачу. А хто тебе в терем покликав?

— Горить же...

— А я хіба зовсім осліп?

Стояти на чатах! — Князь важко задихав
і стражника люто труснув, наче сніп.

Здавалось йому, не внизу то горіла
земля чорнолюду — то власна душа
в огні знемагала і димом куріла,
то власна душа, що тебе полиша.

Та тільки немає до себе вертання.
Двоїлись у ньому людина і князь:
одна закликала тихцем до братання,
а інший тягнув у пожежі і в грязь.

О доле тяжка, о призначення вічне
державних мужів, яко сильних предтеч!
Даруєте ви їм не праведне віче,
а дію, де збратано слово і меч.

Малим поступися — врятуєш велике, —
так мудрість холодна прадавня рече.
Чому ж тоді серце стукоче, мов дике,
чому ж тоді груди пожежа пече?!

Людці нерозумні, що далі порога
не хочуть ступити, чи вам же болить
всієї держави велика дорога,
чи серце за неї вам біль попелить?..

Коли це нараз розчахнулися двері
і впало на килими двоє людців.
Змокрилий Вишата і вої завмерлі
дивились похмуро на збитих ланців.

— Ось, князю, обоє, як ти повелів нам.—
Схопився із лави гнівний Ярослав.
Стояли обоє на мокрих колінах,
волхв плакав, а отрок злобою палав.

— Старого поганця дарую стрілою,
а тіло смердюче віддайте вовкам.—
І очі старого залляло імлюю,
і скрикнув старий, мов попав у капкан.

— А з цим що?
— А з цим я без свідків, Вишато,
хотів би зустріти ранкову зорю.
Ох, скільки нам треба сказати багато!
Здається, себе і його заморю.

І вийшов Вишата. Князь отроку пута
ножем розітнув на затерплих руках.
Запала мовчанка, в чекання закута.
Потішник очима блукав по кутках.

Князь пильно дивився на нього спідлоба
і губи кривив — чи на сміх, чи на гнів:
закута в кайдани, глибока озлоба
втекти не могла з-під нахмарених брів.

— Ну що ж, скомороше, потіш мене знову.
Найпершим ти був при моєму дворі.
Чого ж ти мовчиш? Чи здобутись на мову
не можеш о цій передранній порі?

Чи запал розтратив отам, перед валом,
де соколом в небі літала душа? —

І отрок на князя мов виплеснув варом:
— Хай інший бездумно тебе потіша!

— А я ж дарував тебе перснем недавно.

— Псу кидав також під стола маслака.

— Ні, смерду таки оцінити не дано,
що значить князівська щедротна рука.

Чого ти хотів? Чи позаздрив на силу,
що князю від роду у спадок прийшла?

— Так сила ж нагадує птаху безкрилу,
що тільки для себе у небі жила.

— Позаздрив на славу мою і на владу?

— Хоча б над собою нам владу знайти.

Відома ця істина мужу і чаду,
хоч важко цю істину нам осягти.

— Чого ж ти хотів ще?

— Людиною бути!

А ще — щоб в останній мій зоряний час
не чути у серці малому покути
за те, що неправду у світі я пас.

— Е ні, не для тебе така нагорода —

ти житимеш довго, та тільки тобі

земля моя вічна, велика і горда,

відмовить у приязні, навіть в злобі...

Ось отрока вої втягли у комору.

Рвонувся він ще раз і латників з ніг
збив помахом дужим. Якраз під цю пору
на нього торчин косоокий наліг.

Лежав скоморох у непам'яті. Сонце
уже на Дніпро вибиралося вплав.
А в теремі бився об тайне віконце
і плакав, сумний і гнівний, Ярослав...

...Він ледве помітно у пам'ять приходив.
По вилицях сльози повільно текли.
І видива давні, реальні на подив,
зіниці незрячі пожаром пекли.

Припав Ярослав до віконця і тихо
жував мимовільні пекучі слова:
— А я ж тебе, отрок, любив, як на лихо,
а ти ж мене — в серце, дурна голова... (

СМЕРТЬ І ЗВЕЛИЧЕННЯ ЗЕМЛІ

Темрява росте, хоч продовжують свічі палати.
Дивись не дивись — не продивишся неміч своєю.
Життя не вривається до хмарової палати,
і думку не вловиш, неначе в'юнливу змію.

О старосте ница! Якби ж то до мудрості — силу,
до жадоби дії — невтоми, жаского вогню!
Та схожий тепер ти на птаху злинялу безкрилу, (
що впала із неба до ніг молодому коню.

А справді, що влада слабої людини над світом,
що сила її проти вічної сили землі?
Ростеш, коренишся, стеблишся, красуєшся цвітом,
висиш дочасу, наче плід той, на смертній гіллі.

А потім повіє холодний осінній вітрище,
слаба пуповина урветься із хрускотом враз —
і канеш у невідь, і снігу скаженого грище
тебе розітре, як невдалий мазок богомаз.

Все — смерть, лише смерть, нащо зболену душу дурити!
Вона вже не прийме того, що приймала колись.
Посивіла старість із юною звагою квити,
позичений задур уже не приносить користь.

У пору бездумну вернутись хоча б лише снами,
та й сні повтікали, неначе неслівні вужі.
Є даль вікова, що правдиво ляга перед нами,
є даль, що незримо живе у людини в душі.

Для першої вже не настачиш ні сили, ні зору —
вона між снігами за Вишгород сонний втає.
Та другу — на обсяг, на лег неприборканий скору —
так виразно бачиш, аж лячно самому стає.

Немає нікого, хто б жодного разу не збочив,
кого б не заводили в нетрі сліпі почуття.
Бувало і в мене... Та я не замислював спочив —
за землю, за Русь покладав до краплини життя.

За землю, за Русь...
О, як груди слова обпікають,
яка відкривається даль крізь часів заметіль!
Нуртує душа. Та думки слабосилі втікають.
І сиплеться сніг забуття на холодну постіль.

А там же, при прuzі, так гаряче сонце палає,
до нього — крізь сніг і нато́му — до нього мерщій!
— Сідлайтесь, комонні! — душа охолола волає,
та падає тіло в страшний зтяжний буревій.

І спомини стогнуть, і пахне земля звіддалека
крізь марева смерті, і падає смерд-сивоглав,
і лине до нього крізь роки, неначе лелека,
із вічного вирію зморений князь Ярослав...

...Вертали з походу. Вже літо заходило в осінь.
Обридло в дорозі: де ті безконечні степи,
де пуші древлянські, озер неполохана просинь,
хлипкі болота у жовтавих розводах ро́пи.

Обридло в дорозі. Намора жила у повозі.
То грязь, то пилюка стріляли з-під кінських копит.
Уже відітхнути безмежну нудьгу не в спромозі
ні князь, ні дружинник, ні отрок, узятий на спит.

Ночами заливисто вили сумні половчанки,
і ретязі рвали їх дикі брати та мужі,
і зирили лячно — полонені та полонянки —
на вкриті лісами незвичні простори чужі.

Киянам же снились високі, як марева, кручі,
над ними — під сонцем — стрімкі, наче стріли, церкви,
і гамір дітей, і обійми кохані жагучі,
і запах домашній чіпкої міської трави.

Як добре, що є в цьому дикому злому безмежжі,
де все пропадає — і птах, і людина, і звір, —
вали оборонні, торжище веселе і вежі,
і з іншими вкупі — твій теплий та затишний двір.

Сидів Ярослав на коні без кольчуги, шолома,
і меч у повозі лежав, як непотріб який.
Гойдала дорога, хитала розморна утома.
Млоїлося серце, і вітер грайливий, в'юнкий

волосся біляве куйовдив, залазив під пахви,
сорочицю бив за плечима — і знову зникав
за степом, за пругом, які полянами пропахли,
за лісом далеким, що небо ясне протикав.

О лісе дрімучий, утіхо тверда й обороно
слов'янського люду, що сам, наче ти, вироста!
Як половцю степ — материнське освячене лоно,
так нам твоя вірність — удатна, незрадна, проста.

Ми вийшли із лісу, коріння пустили у ньому,
ми чуємо шелест дерев і своїх верховіть,
і шати зелені великого вічного дому
сягають глибин і вершин ще не знаних століть.

Нехай ми ще дикі, пропахлі настоєм живиці,
димами і дьогтем, закутані в лико і повсть,
та погляд звертають чужі златоглаві столиці
на Русь — на пропахлу медовими трунками борть...

Аж скинувся князь: пригадалась вчорашня пригода.
Дружина вступала у хашу. Дробився сушняк.
Тремтів молодняк. І дубів незворушна погорда
вгорі возвишалась, як міці і мудрості знак.

Вовтузилося птаство. Проміння між крон мерехтіло.
Повітря парке, і павуття снувалось вниз.
Усе спочивало — і думка натруджена, й тіло,
і погляд, що падав у дику траву та лозу.

Та раптом попереду крик розіпнувся тривожно.
Стенулися коні. Мечі забряжчали. Умить
дружина зімкнулась, готова стояти обложно
супроти нападника, що серед хаші сурмить.

— Вивідці, за мною! — гукнув воєвода.
З обозу
помчали дружинники на косогір навпростець.
І тиша запала. Лиш коні полохали лбзу
та люди вслухались у вистугін власних сердець.

Аж ось поміж сосен з'явився веселий верхівець,
петляв між деревами й регіт розлунний котив.
Нарешті злетів з косогору у яр, наче кібець,
повіддя натяг, перед князем чоло опустив.

— Ну, що там? — князеві тривала терплячка урвалась.
— Та там, — м'яв дружинник ремінне повіддя в руці
і знай усміхався, — весела сімейка зібралась,
якісь лісові, закіптюжені чорні людці.

— Веди! — крикнув князь, підострожив коня нетерпляче, угору погнав, заховавши у гриву лице.
Він так поспішався жаждиво, розгонисто, наче опісля заспраги живлюче уздрів джерельце.

Кінь вимчав нагору. Відкрилась широка галява.
По пригорку дерлося сонце з розлогих лугів.
Трава хвилювала, прижухла за літо, іржава,
і дим понад нею у небо ранкове курів.

Поодаль од капища, де головешки тріщали,
і прискали іскрами, й рвали закови золи,
стояли вивідці, а в колі тісному мовчали
людці лісові — хоч до рани усіх притули.

У стропищах білих діди, сивані бородаті,
патлаті жінки, і дрібні, мов трава, дітлахи.
Тривога росла, як весняна вода у загаті,
аж вітер хитав розкуйовджених сосен верхи.

— Тут що, воєводо? — Він звівсь у стременах порвисто.
— Не відаю, княже. Стоять і мовчать, як гриби.
Уже я попробував способи всякі геть-чисто —
мовчать, хоч ти їх обіймай чи скуби за чуби.

Повів Ярослав на людців терновою бровою.
Жінки сорочками дітей затулили, а їх
діди й мужики заступили понуро собою,
немов прикриваючи від осороми свій гріх.

— Хто будете, люди? — Мовчанка. І очі додолу.—
Пощо тут зібрались? — Ні звуку, ні пари із вуст...
— Це князь вас питає, володар високого столу! —
гукнув воєвода, старий яко світ златоуст.

— Пожди, воеводо, навіщо даремно кричати?
Хіба завинили у чім перед нами люді?
Та все-таки годен хто-небудь хоч слово сказати,
хоч словом озватись, чи ви вже не люди — мерці?

І виступив старець із гурту, сухий, як ліщина,
хитнув головою і тишу порушив німу:

— Ми чуємо, княже, і знаєм.

Та от в чім причина:

багато князів, а не знаєш, служити кому.

— Замовкни! — Вишата мечем замахнувся.

— Негоже

махати мечем,— усміхнувся на те Ярослав.—

Мечем не зрубаєш слова. Та, либонь, не вороже
це плем'я сумирне, що бог нам назустріч послав.

То, кажеш, багато нас?

— Як уже є. Нам із бору,

здається, нічого у світі не видно, зате

нас бачить ваш двір і, мов з дерева кору,

безжально здирає, усе до крихтини мете.

— Е, старче, язик твій давно переріс допустиме.

— Нащо мені він? З нього мед не збирає бджола.

— З життям попрощаєшся.

— Світ і без мене ростиме,

і житиме пуща, як досі зі мною жила.

— Я бачу, що старість одваги тобі позичає.

Так хто ж оббирає твій рід?

— Тіуни

та биричі ваші. І пуща од них не сховає:

не встигнеш залізи в болото — аж тут і вони.

Дай воску і меду, вугілля і лика, і гути,
князю — дрібноту, а собі — скільки вивезе кінь.

— Що статися має, нікому того не минути.
Даремно на мене стараєшся кинути тінь.

— Та я не на тебе. Чоло твоє мудрістю сяє.

Ропщу я на тих, що ідуть по землі, як вовки.

— Таких сіроманців мечем моїм бог покарає.

— За всіма угледіти, княже, й тобі не з руки.

— Ну годі, — уже Ярославу доволі обридло
змагання словами, що втратили певну мету. —
Сам бачиш, тебе я уважливо слухав. Та, видно,
обрав ти дорогу до правди і права не ту.

Хто світ спогляда крізь свою непомірну образу
і душу нікчемну ховає у куці слова,
той сам над собою піднятися не зможе ні разу.
Ніколи зернини не вродить звичайна трава.

Чиї ви?

— Ми діти Перуна вогненного, діти Дажбога.

— Хто князь ваш?

— Цей ліс, він зуміє мій рід захистити.

— Ну що ж, воля княжа хай буде правдива і строга:
богів попалити, поганців оцих охрестити!..

І вдарив коня, і помчав до обозу гнівливо.
Згори обганяли його і прокльони, й плачі,
і відблиски полум'я падали в пушу мінливо,
і сосни хитались, і шарпались сонні хвощі.

Промчав рідколіссям, що в степ утикалося гостро.

Озлоба і гнів не виходили з нього ніяк.

І раптом кінь звівся на дибки і зиркнув розкосо,
тривожно хропнув, затрусився і мертво заляк.

Засідка ворожа? Чи вовк?

Чи вогненна лавина?..

Яке необачне жадання — від себе втекти!

І дух завмирає, і страхом судомиться спина,
і тиша така, мов у світі нема суети.

Сидів Ярослав і розплющував очі поволі,
що довше вдивлявся у світ, то яснішим ставав:
під лісом дрімучим при тихому жовтому полі
видніла хатина, над нею димок розтавав.

А трохи поодаль, де жито клонилося долу,
серпами махаючи, били поклони женці.
І пісню жіночу, самотню, протяжну та кволу,
розносили тихі вітри, як розморні гінці.

Малеча на стернях рясніла, землею куріла,
ганялася зграйно за диким гнідим лошаком.
І хмарка над полем заслухано, лагідно мріла,
і райдуга дивна звисала над синім ліском.

Блаженство яке! Від краси перехоплює подих.
Отак би зажити — ні смути думок, ні тривоги,
ні серця сум'яття, ні марень про славу чи подвиг,
ні терній усобиць, ні підступу скритих облог.

Та тільки чи зможе той чистим замрійником бути,
хто шал боротьби з молоком материнським всмоктав?
І вдарив коня, ніби чвалом тікав од осмути,
з переліску вимчав і нагло у полі постав.

Вереснули діти, жінки дременули до хати,
мов перепели, сорочки попливли від копи,
крізь марево сизе, немов крізь павутяні ґрати,
в мужів у руках заблищали мечі, не серпи.

А тут і дружинники гаряче з лісу обпали, розсипались колом і з гиком та свистом чимдуж погнали жінок, тирлували у коло, збивали, і жито ламалось, і лемент здіймався довкруг.

— Постійте! — гукнув Ярослав і наструнив стремена, і змахом десниці спинив охорону свою. — Хіба ви для того кольчуги вдягли на рамена, щоб мирне жіноцтво оружно долати в бою?

І тиша запала. Лиш коні хропіли та схлипи жінок перепуджених значили зболений страх, та бджоли зумріли з старої дуплавої липи, та стигле колосся дзвеніло на тихих вітрах.

Кучмасті мужі опускали мечі на стернище, зачувши, що русич говорить і строжить коня. А князь підступав до женців, наче нехотя, ближче і чув, як тріщить під копитами жовта стерня.

— Хто будете, люди?

— Ми смерди князя Ярослава, — вклонився сивань бородатий, втираючи піт.

— То й добре, що вас мені, старче, дорога послала, людей польових, за яких ми кладемо живіт.

Князь повагом спішився, отроку кинув повіддя, руками до хрусту розвів, прокульгав, під полукіпок сів.

— Ну що ж, розкажи, як мої обробляєш угіддя, як ореш, і сієш, та як зберігаєш посів.

— Князь, князь Ярослав! — безшелесно хитнулися

смерди

і впали в стернище, не годні очей підвести.

Пливли понад ними хмаринки, немов ожереди, і кидали тіні повзучі, легкі з висоти.

— Зведіться, — сказав Ярослав. — Вам, либонь,
і од жнива
гуде поперек, то пощо перед князем ламать? —
Розтер колосок, до зерна, мов до злитків огнива,
прислухався чуло і слова не міг проказать.

Ах, що то за диво — звичайне зерно животворне,
як душу пече без'язикий його приворот!
В осмуті — розрадить, у щасті — до себе пригорне,
у бездумі — вколе, у голоді — вділить щедрот.

Та князеві — княже, як вічно женцеві — женцеве.
У нього турботи про інші посіви й жнива:
про Русь вседержавну, зіперту на поле крицеве,
про славу безсмертну, що в княжих ділах ожива.

— Жнивуєш давно? — запитав він старого не строго,
ще весь у задумі, у магії чистій зерна.

— Відколи себе пам'ятаю, ця нива розлого
лежить під ногами і всіх нас на ноги спина.

— І маєш розраду?

— Буває і щастя, і зрада.

Укинеш зернину в ріллю — колосок забринить,
і в ньому для серця проста і довічна принада.

А буря столочить — то серце у грудях саднить.

— Щось часто від бур порожніють князеві комори,
на жито і просо незвичний напав недорід.

— Дозволь мені, князю, відверто, у міру покори
сказати, що захисту просить оратайський рід.

Що вимочить злива, що градом холодним столочить,
а що суховієм на корені стебла спече.

Та гірше, як ворог на ниву достиглу наскочить —
ні зерно налите, ні бідний жниввар не втече.

— А вої мої?

— Ми самі собі в нетрях цих вої.

До града ж далеко, до смерті й полону — лиш крок.
Серпа — до руки, а твердого меча — до другої,
тоді і певніше трудитись до пізніх зірок.

— Е, старче, негоже так правити. Мислі державні
хай будуть мені, а тобі — про стебло і зерня.

— Та я не про те. До роботи ми привчені й справні.
А от як поганин одніме дітей і коня,

з ким сіяти жито, на кого тоді уповати?

Як спину згинати, од горя й біди негнучку?

Та краще цю ниву, як пута пекельні, порвати,
у пушу втекти і повіситись десь на сучку!

Схилився оратай, мов ждав неминучої кари,
і сльози гнівливі подертим втирав рукавом.

Та князь придивлявся до нього, неначе до хмари,
що раптом його затінила тривожним крилом.

Вставали йому перед зором попалені села,
столочені ниви, цурпалля потрошених сох,
і радість втавала, допіру ясна та весела,
і настроїй грайливий у серці розважному сох.

— Так, кажеш, однімуть коня. А як я до походу
покличу тебе?

— Я поставлю коня під сідло!

— А нива захиріє?

— Доля оратаїв зроду
в жінках та у дітях собі позичала тепло.

Припала князеві до серця нехитра розмова.

Він жменю розкрив, на зерно задивився. Вітрець

домчав із простору, й одвіялась легко полова,
і в шкіру вдавився важкий золотавий ядрець.

Летіли думки — непокірні, стрімкі, неугавні,
на вітрі рвучкім лопотіли, немов барвено.
— Що вічніше в світі: чи князеві справи державні,
чи те, що держу я? —
І мовив оратай:
— Зерно!

Схопився ураз Ярослав, та здолав поривання,
очима суворими смердові очі обпік,
де мліли смиренна покора й тривожне волання
та мудрості тихої струм незамулений тік.

— Відважний еси, та відвага твоя безіменна.
З землі вона вийшла і в землю безслідно піде.
Моя ж записалась на вічні державні знамена.
— І князева слава, либонь, без зерна пропаде...

— Коня мені! — князь Ярослав загукав спересердя.
Упали жінці на коліна, як стебла сухі.
Гнав князь через поле, стрибав через висохле жердя,
немов заховатися прагнув у нетрі глухі.

Ах, тиха та мова, той погляд сумирний спокійний,
та певність земна, що собою впокорила страх!
Для неї ніщо цей задиханий лет буревійний,
ця мудрість державна, що стогне на стрічних вітрах.

Чи знає оратай, як шапка князівська стискає
і розмисли, й душу, чи відає світ суєти,
який то голубить, то в підступи хитрі втікає,
але ти не годен од нього край світу втекти?

Чи знає той смерд, як належить платити за славу,
яка вона мревна, яка ненадійна, хистка?
Сам чиниш і вдень і вночі над собою розправу,
вдаєш мудреця, чи тирана, чи то простака.

Що ж, князеві княже, не ми обираємо долю,
а доля сама до свого прикликає стерна.
Таяться і смерть і звеличення вічному полю
у жмені звичайній гіркою від поту зерна.

А князеве поле — держава, наречена Руссю.
У ній ти оратай, замрійник, стражденник і жнець.
Не слави вінок обляга твою голову русу,
а дум і страждань невимірно великий вінець. (

І знову змикались над князем шатрища зелені.
Обоз торохтів. Проливалось із неба тепло.
Та світ замикався для нього у стиснутій жмені,
зерно розіпріле долоню вогненно пекло.

...Вертався з непам'яті князь. Наче давня дорога,
тріщала метіль за стіною. Дрижала рука.
Палила знемога. Ніяк не зникала тривога.
На шибах снувалася паморозь сива, хрумка.

Він немічні пальці розтиснув, жадаючи дива,
та замість зерняток лиш зморшки глибокі уздрів.
І мовив крізь стогін:
— О доле облудна і хтива!
А де ж урожай, що колись мені сонцем ярів?!

КАМ'ЯНЕ КОРІННЯ

Лежав незрушно Ярослав
і вже не знав, яка година
лягала мерхло у заглав
його життя. Стара грудина

ледь одбивала серця стук —
важкий, стриножений, болящий,
і крові гук до жовтих рук
ледь долинав, як шум пропащий.

Він чув себе, як чужину,
і тішився, що може чути
цю тишу тіла неземну
і не ридати від осмути.

Тепер він сам собі не раб,
і пристрасті над ним не владні,
і мудрості високий скарб
не вкрадуть порухи пожадні.

Між ним і світом — снігокрут,
холодна даль, сліпа, оманна.
Душа земних позбулась пут,
і зажила сумління рана.

Та все ж, та все ж — чому не йде
мить забуття скупа, примхлива,
чому на розум не впаде,
мов гайвороння, чорна злива?

Не чує світ. Почує ж люд —
не зрозуміє кличу духа,
над неміччю учинить суд,
наповнить здогадами вуха.

А він не зможе зупинить
уже ні тлуму, ані глуму —
страшенна втома туманить
і почуття старе, і думу.

Пошли ж ти, господи, вкінець,
що судиться людині кожній:
сйяний на голову вінець
і морок, без страждань, порожній...

Він погляд звів на образи.
Свічки під ними мерехтіли.
Боги ж до княжої сльози
і прихиляться не хотіли.

Він руки простягнув до них —
дві пагілки сухі воскові,
і в перемигах огняних
забився у пекучій мові:

— Скажіть хоч ви мені, кому
потрібні руки ці безсилі!
Коня я ними перейму,
що скаче дико, звесь у милі?

Кохану жінку пригорну
й зумію спротив побороти?
Чи книгу віщу розгорну,
де мудрим медом повні соти?

Чи втримаю в покорі Русь,
не дам на шмаття розідрати?..
Мовчіть, мовчіть!
Я сам боюсь
себе зневірою скарати!

Ці дві руки колись були
землі і сонцю рівна рівня.
Ділами мудрими цвіли,
плескали мудрості коріння.

Ці дві руки творили світ,
ці дві руки, на розум сперті..
Лиш образ Золотих воріт
ще затіняє образ смерті.

О, як вони в мої думки
пустили кам'яне коріння!
То сон душі, і яв руки,
і розмислу ясне веління.

Гей, де ви бродите, сини?
Гей, запрягайте коней в сани!
Я чую поклик далини.
Подалі звідси!
Геть омани!..

І Ярослав у кулаки
стулив п'ястуки неслухняні,
повільно зводився-таки,
хоч світ хитався у тумані.

І вже коли зіпертись мав
на колихливе вогке бильце,
звалився знову й застогнав:
— Будь прокляте, конання нице!..

Гірчили сльози, мов полин.
А він лежав і слухав тужно
далеких дзвонів перелин,
що з давнини летів натужно.

...Ще ні світ ані зоря,
а він уже полишив ложе.
Легкий був настрій. Плив здаля
туман і розстилався гоже.

І в сірім досвіті жили,
як зачаровані створіння,
церкви, і тереми, й вали,
у землю вглибивши коріння.

Отам, де ліс підпер узвіз,
де солонь сліз вросла у поле,
де хмиз потрощених заліз
ще й досі бодем пам'ять коле, —

отам, як честі вічний щит,
і оборона, і ограда,
а не для торгу, не для мит
воздвигнуться ворота града.

Яке ж бо сонце забарне,
які ці кручі непробуди!
Як серце стукає дурне
в тривогою сповиті груди!

Лише коли заграви вар
заклекотів на споді пругу,
відкинув він кольчугу чар
і нетерплячки млосну тугу.

— Пора збиратися, пора! —
І відірвався од віконця.
А тиха росяна гора
плела проміння волоконця...

Щасливий гомін колотивсь
і ворушив тривожні товпи,
коли по сходинках спустивсь
і рушив Ярослав. Потоки

людей пливли із далини,
старі змішалися з малими.
Ірина йшла, ішли сини,
дружина рухалась за ними.

На Ярославі хрест горів,
блискуча шапка височіла.
В очах, що сяяли з-під брів,
розрада горда маячіла.

Він латників упізнавав,
з якими виміряв походи,
умільцям знаним ледь кивав
на знак розважливої згоди.

Він бачив літніх, юних вдів,
що сиріт до грудей тулили,
і тихо, подумки радів,
що нині вдови не тужили.

Бо що то — пам'ять свіжих віх,
що шкарубка тривка скорбота,
коли еднають нині всіх
майбутні Золоті ворота!

Поволі сунув княжий хід.
Лункі граки над ним кричали.
І сонце йшло Дніпром убрід,
людські минаючи причали.

Святошний гомін, аж святий,
живим котився перебором,
і ранок тихий, золотий
світився вимитим прозором.

Аж ось і поле, рівнина.
Хоч люду многість превелика,
проте душа на всіх одна —
напівпобожна, напівдика.

Ще у ній дримає звір,
та розум чинить добру справу:
на вістряках дніпровських гір
возводить сам державну славу.

У князя очі — таїна,
ніхто в них доступу не має:
ні смерд, ні воїн, ні жона,
ні грак, що лемент піднімає.

Зате він бачить все, як є,
і навіть більше, глибше, вище,
бо сам усе життя своє
поклав на розмисл, не на гриشه.

Він бачить: йде митрополит,
немов пливе у піднебессі.
І люд чекає не молитв —
слова земні, в ділах воскреслі.

Ідуть за ним святі отці,
дяки, співці і свічкогаси,
хрести мигтять, як поставці,
блищать розшиті корзна й ряси.

Але він бачить те, що всім
іще не зрине і не знане:
високе, віще — у простім,
в непоказному — осіянне.

Ворота — що? Він бачив їх
і не такі, як брав із бою.
Та ці у розмислах своїх
він мов поставив над собою.

Хай світ крізь браму Золоту
вдивляється у Русь високу —
у незбагненну висоту,
що, може, й непідвладна оку.

Ці мури, що нема ще їх,
життя яких іще незрине,
переживуть творців своїх,
але не пам'ять про твориме.

Ішов повільно княжий хід.
Посли, купці схилили чола.
В шанобі кланявся нарід.
Тривоживсь розгомін довкола.

Аж ось уже кінець путі.
За людом поля не уздріти.
І гори глинясті круті
галчатами обсіли діти.

Землі древлянської граніт
сірів, громадився угору,
ладнався свій кріпити світ,
уклавшись у привітну гору.

Тіснили воїни товпу,
а товпище гоїдало воїв,
і силу тисячну сліпу
жаждивий захват тайно троїв.

- Ідуть, ідуть! — передніх гул.
- Хто, де іде? — вирують задні.
- Князь Ярослав! — кричать впритул.
- Та стійте, будьте ви неладні!..

Нарешті князь ступив у круг.
Спинився почет. Тиша впала.
Голів, голів — сховався й пруг,
за ними й хаща відшептала.

Він рвучко вгору звів пірнач.
Стяговики звели знамена.
Від сонця райдужний кумач
упав князеві на рамена.

- Кияни, русичі, мужі,
великі майстрові держави!
Ви, жони, в справах не чужі!
Ви, діти, день прийдешній слави!

Великий час благовістить
велике, дивне сподіяння.
Блажен, хто ворогові мстить,
не просить в нього подаяння.

Блажен в сто крат народ, що сам
собою править, землю славить,
дає життя полям, лісам
і сам себе при тім заглавить.

Щоб світ у наш дивився бік,
щоб оминала нас скорбота, —
і нині, й прісно, і повік
хай будуть Золоті ворота!

Ми Русь увись возведемо,
на кам'яні тверді основи
врагам ступити не дамо! —
сказав і звів докупі брови,

очима гордими повів
і пірначем потряс завзято. —
Я, князь Великий, повелів
почати наше мирне свято.

Освятчуй, отче! —
І церкви
озвались бронзою стодзвонно.
Митрополит ступив з трави
поважно, неспіхом, персонно.

Ішов під гору, мов злітав
над товпищем оторопілим.
Очима мудрими світав
і сивини пасем'ям білим.

Горів під сонцем жовтий хрест
і ризи складками ряхтіли.
Він був не він, а божий перст,
якого люди вперш узділи.

Серед важких гранітних брил,
над самим закурілим ровом
застиг, мов голуб-однокрил,
і до киян озвався зовом:

— Яко господь на небесі,
а князь на нашій грішній тверді,
так починаємось ми всі
із вічного «аз, буки, веді».

Яко маленькому зерну
вливається земна щедрота,
так нашу брєнну сугь земну
нехай увічнять ці ворота.

Свята водо, як кров Христа,
войди у землю незнищенну
і втримуй многая літа
цю оборону позлащенну.

Глас божий, радісно труби,
відроджуйся у нашім лоні!
Возрадуйтеь, старі горби,
од крові русичів червоні!..

Підняв нараз митрополит
сріблясту чашу і кропило,
як воїн меч і вірний щит,—
і всіх те сяйво осліпило.

І краплі бризнули рясні
від змаху владної десниці,
ще й ще — в роздовбини пісні,
у порох жовтої сириці.

А дзвони били звідусіль,
і колотили, й калатали,
забувши горе, сум та біль,
великі вродини вітали.

І Ярослав возвисив глас:
— Тепер черга за майстровими.
Творіть, щоб ми до сивих влас
пишались стінами живими.

Творіть твердиню, щоб ніде
не кпили з нашого уміння,
щоб не усохло молоде
і сильне кам'яне коріння!..

Все чує князь: церковний дзвін,
удари молотів од кузні,
сокир перецюк, перегін
вітрів, що нині їм союзні;

і приспів муляра, і гам
товпи, що гору затопила,
і гарно так, що ніби й сам
ворота б клав, і днина мила

його відносить аж туди,
куди сягає лиш уява.
Над всі найвищі городи
яріє града Кия слава.

Лягає цегла ряд у ряд.
Могутні дробляться граніти.
І вежі вишньої квадрат
вже починає бовваніти.

Там будуть стіни, там бійниць
вузькі і сторожкі щілини,
там ляже міст над ровом ниць,
там камінь приросте до глини.

Вгорі над вежею зійде
церковна баня, щоб світити
дорогу всім, хто з миром йде,
і благо на землі вістити.

Дивився князь в таку далінь,
куди ніхто не міг доглянуть,
де навіть тіні власна тінь
самвільно не могла розтануть.

Він бачив Русь, якою снів,
якій віддав снагу і вміння,
задля якої тут садив
у землю кам'яне коріння,

щоб древо русичів росло
під сонцем, зорями, вітрами,
щоб чорне горе не трясло
устої Золотої брами...

Він стрепенувся, мов од сну
збудився, глянув на княгиню.
Вона під усмішку сяйну
сховала радісну гординю.

Сини та доньки аж цвіли,
забувши пустощі дитячі.
А дзвони дзенькали, гули,
немов бажали всім удачі.

І Ярослав зігнав з лиця
холодність зверхню та сувору:
— Нехай значить година ця
роботу радісну і спору!

А щоб, чого не приведи,
не опустились долу руки,
я ставлю пиво і меди
вам, майстрові, на ці ось луки!..

І гримнуло:
— Сто літ тобі!
— Кияни, слава Ярославу!..—
А він ішов, і у собі
возносив вежу золотаву.

...Ані зрухнутися не міг,
ані зігріти власне тіло.
Було під ранок. Падав сніг.
Але крізь нього вже світліло.

Десь двері грюкнули. Свіжак
знадвору простелився низом.
Прокрався хтось, немов їжак.
Хтось став надворі під карнизом.

Щось в шибку стукнуло тихцем
і тихо-тихо поманило,
і над металю й морозцем
зненацька срібно задзвонило.

Ага, це П'ятниця, а це
Михайлівська, а це — Софія..
О, як обпалює лице
далеких дзвонів сребрія!

Це вже — як поклик давнини,
як несподівана щедрота.
Чому ж не кличуть з далини
священні Золоті ворота?

Я ж їх люблю, яко дитя,
вони ж мені і твердь, і мрія,
і серця власного биття,
що глушить снігова завія.

Не чути їх... Невже нема
у світі іншої покари,
як ця, що підло відніма
останню втіху?..
Сни-примари

з реальним світом обнялись
і насміхаються, і кпинять.
О світлий образе, явись!
Невже тебе завії спинять?..

Щось ясно визріло в вікні
і провістило пізню з'яву,
і розплескало по стіні
тривожну золоту заграву.

І Ярослав підвівся знов.
Намацав шкіру під ногами
і рушив до вікна, немов
побачив сутне за снігами.

Припав до теплої стіни
перехололими руками —
та не прийшло із таїни
те, що покликалось думками.

Чоло ошпарював мороз.
В очах рябіло від завії.
І Ярослав униз поповз,
замруживши солоні вії.

І, вже немов у забутті,
у морок захрипів щосили:
— Де ж ви, ворота Золоті,
чому ви смерть мою впустили?!

ЯРА СЛАВА

Ф і н а л

Минала ніч, таки минала,
манила марева оман,
хоч хвища землю підминала,
вгортала Вишгород в туман.

Не продивитися очима
те, що відклалося в душі.
Шумлять тривоги за плечима,
як над рікою комиші.

О дивний світе, мудрий світе,
розрадо й муко вікова!
Як древо древнє многовіте,
як вод прозорість дзвонкова,

як сяйво сонця, лет хмарини,
як вітру повів з-за Дніпра,—
понад задумами старими
твій образ дивний не вмира.

Задуха в теремі, і тиша,
і неподільна самота.
Вряди-годи зашкряба миша
чи подих свічку захита.

Спливає віск. Як мед, жовтіє.
І скільки вже того вогню,
що над підсвічником ледь тліє,
немов привіт прощальний дню.

І скільки вже в тобі огнива
ворушить немічну золу?
Метіль безмежна колихлива
вогонь закутує в імлу...

Ось шелестять сніги сипучі,
перемітаючи шляхи.
Ворушаться високі кручі
і дихають, немов міхи.

Ліси розпростуються гінко,
і з темних хащ на шир долин
викочується лунко, дзвінко
копит шалений перелин.

Куди летить нічний верхівець,
кому, яку везе він вість?..
Метіль ширяє, ніби кібець,
і землю пробирає млість.

О, як прозоро нині чути
і даль землі, і серця даль!
Цю ніч, холодну від осмути,
кує мороз, немов коваль.

Все відійшло, немов забулось,
все сніг сипучий занесе...
Зненацька з мороку почулось,
немов із порубу:
— Не все!

Захиталась палата, впустила метіль
на безсилу розпуку, на зморений біль.

Половиці сухі закрипіли внизу,
розійшлися, і князь, мов крізь сиву сльозу,

крізь туману сичання смердюче, слизьке
мерхлим зором побачив видіння пласке:

лямцюватою вовною чорний кожух
над людською подобою тінню розбух,

і крізь нього сочилась холодна кривця,
заливаючи груди і обрис лиця.

— Згинь, оmano! У землю вернись! Пропади!
Ти з чийого наказу проникла сюди?

— Дух не знає наказів. Покинувши бортъ,
не збирає нектару знедомлена плоть.

Я — той ряджений, в порубі вбитий твоїм...

— О, упав би на тебе караючий грім!

Знову перерядився із вовка в ягня,
щоб служити тому, в кого більша платня?

Вчора — ляху самвільно хилився до ніг,
нині в ляха тебе відкупив печеніг.

Тільки ж Русь — не товар. Хоч багато купців,
та на всіх не настачиш продажних людців.

— Я служив Святополку не за калача!

— А облесливий лях подавав вам меча.

— Міг би й мій Святополк чесний суд урядить.

— Тим-то чути, чому і від тебе смердить!

Окаянна душа вас єднала обох.

Братовбивця — один, ти — його скоморох...

Задрижало видіння. Хитнулись свічки.
— Хто прокляв мене — так ось бродити віки

між землею і небом? Я бога просив:
хоч не раєм, то пеклом мене ошаслив.

Але бог відвернувся. А люд — поготів...
— Е-е, відступниче лютий, а що ти хотів?

Продавав рідний край? Сам себе продавай!
Геть із терема! Серце старече не край.

Проклинаю вас, ряджені душі, вовки,
не на день проминуций малий — на віки!..

Кудлате видиво завило
і пазурами зашкребло.
Було б і князя задавило,
та сили й змоги не було.

Заворушилося і втало
у підземелля на віки.
Лиш вітром ще свічки хитало
і князю мучило думки.

Та знову Ярослав забувся
в нічній спокійній тишині.
Гонець надворі зашпортнувся,
майнувши тінню у вікні.

Десь крига кришиться дніпрова,
мов знак гінцеві подає.
І молодиця чорноброва
на цілині сліди снує.

В руках гойдаються цеберця,
водою виповнені вщерть.
Чому ж бо стукає до серця
захекана, спішлива смерть?

Ні-ні, ще рано, надто рано
від неї виглядять гінця!
Ще ранок не зацвів багряно
над смутком княжого лиця.

Ще в безгомінні бродять тіні.
Чий вони, де їх, творці?
У чомусь винні, безневинні —
живі істоти чи мерці?

Чого ж ви ходите довкола,
чого тривожите тихцем?
Чи ваша звага охолола
перед моїм блідим лицем?

Увесь напружився, до болю
в суглобах, аж до ломоти.
І вздрів нараз перед собою
пречистий образ нагоди.

- Це ти, купалинко дніпрова?
- Я, князю, — тіль одповіла.
- І не змінилась, чорноброва?
- Бо я з кохання розцвіла!

Літа промчали перегінчі,
не зачепивши ніч оту.
Старечі зморшки бачать інші,
я ж бачу молодість святу.

— Постарів я...
— Ні-ні, не треба!
Ти осіяв мене тоді.
Твого не відцураюсь неба
я і на праведнім суді.

— Усе то молодість прегрішна,
усе то заблуки, а все ж...
— А все ж душа моя утішна
воскресла від твоїх пожеж.

Дивись, яка я. Не лякає
мене ні неміч рук твоїх,
ні холод, що вуста торкає,
ані сльоза, що губить сміх.

Ми смертні, а кохання — вічне.
Я ним жила свій довгий вік.
— Який він довгий! Скоротічне
життя земне нам бог нарік.

О, як я згадую Купало,
і світло місяця ляне,
і те дівча, що в трави впало,
в жароту кинувши мене!

— То йди ж тепер. Я тут, я знову
тебе наллю жагою вщерть!.. —
Та крізь її гарячу мову
мечем прорізалося:
— Геть!..

Розгало видиво багряне,
як полум'я жарке в золі.
І знову — свічка в тиші тане
та б'ють у скроні ковалі.

Гуде чоло, і чорнотою
той гул зіниці застила,
а з нього громом-гримотою
рокоче голос спроквола:

— Стидався б, княже, яко отрок,
а не як муж, що смерті жде,
земні спокуси хоч на доторк
впускати в серце нетверде.

О сатанинський дух нескорі,
ісчадіє нечистих сил!
Хай знак Содома і Гоморри
вас розітре на прах і пил!

І ти перед вратами бога
забув, як лоба охрестить,
чия потрібна допомога
душі, що от-от відлетить...

Міцнішав бас і гув докірно
з-під образів святих, згори.
А князь вслухався непокірно
та безгомінно до пори.

Коли ж Антоній надірвався
клясти, стогнати і ридать,
він незлобливо обізвався:
— Не міг часину подождать...

Упала тінь на ложе. Ярослав
примружено дивився, нерухомо.
А дивний гість слова, мов з пращі, слав
зятято, затямковано, вагомо.

— Смири свій дух, забудь, що ти еси на світі, що себе отверз облуді, печешся про гріховні тілеси, лискучій поклоняєшся полуді.

— Антонію, куди мене зовеш? — не стерпів Ярослав сліпої мови. — Чи ти в печері досі ще живеш, ніяк не скинеш із душі окуви?

Згадай наш спір.

— Я згадував не раз і в правоті незмінно утверждався.
— Та правота лежить на мурах фраз, моя ж у зримі контури вдяглася.

Ти змарнував життя.

— Я змарнував?
Плакав я слово боголюбне вперто!
— А я в житті те слово шанував, що на земну потребу лиш зіперто.

— А кров людська, яко сльоза, гірка, а мста підступна, лжа заради влади?
— Малі мілини обмина ріка, що пробиває вірний шлях до правди.

Антонію, в одному ти правий:
людині слово — дар благословенний,
її страждань і звершень дух живий,
її неповторимий слід небренний.

Твої слова мені 'смутили дух,
вони мене ні разу не лишали,
хоча життя живого рвійний рух
міняв поняття і тверді причали.

Сум'яття все, пекельна суєта.
Болить душа, немов дитя у лоні.
І княжий стіл, і слава — марнота,
коли літа посивілі на сконі.

— Про бога думай.

— Думаю давно.

Та що робити маю, як судьбою
про Русь велику думати дано
і не розпоряджатися собою?

— Я думаю також.

— О, відійди!

Твої слова холодні од мертвоти.
Не вартий слова той, хто в час біди
народної не зміг себе збороти!

Слова для слів — який із них засів,
яка користь землі і навіть богу?

— Дух сатанинський у тобі засів.
Поклич мене собі на допомогу.

— Іди, я жду. Та не махай хрестом,
не застилай туманом тиху душу.
О холоде мертвіння, не судом!
Я ще живий, я ще творити мушу.

— Все, що ти міг, давно уже створив.
Я пам'ятаю суперечку нашу.
Ти молодий був. Молодий порив
тебе вповняв, як мед пахучий чашу.

Де нині меч твій, де твоя рука —
нетерпелива, одчайдушна, дужа?
Возвисилась не сила вояка,
а мудрість нестаріючого мужа.

— До чого ж слово тут?
— Бо в ньому суть
і пам'яті й непам'яті людської.
У ньому і твоя відбита путь —
в тім літописі, що я тихо скоїв.

— Антонію, ти знаєш, як мені
нелегко і в дрібному поступатись.
Була і сила, і щасливі дні...
Та мушу хоч тепер тобі зізнатись:

над пам'яттю зімкнулися слова,
я сам тепер знеямивсь од розпуки,
і стугонить безвольна голова,
і сил немає взяти меч у руки.

А думка в скроні б'є: правий чернець,
що княжий меч — ніщо супроти слова.
То що ж мені чинити всамкінець,
допоки ще душа не охолола?

— Твори молитву.
— Варто, прожени
ченця оцього!
— Дух мій не прогнати...—
Метався князь, а голос з далини
усе торигав стінами палати.

Чоло змокрило. Подих спертий.
Туман зіниці обволік.
А лик Антонія безсмертний
усе його очима пік.

І не втекти у шал завії,
не затулитися нічим.
Сльоза гірчила збиті вії,
і смуток полином гірчив.

Навіщо слухати монаха,
облудним вірити словам?
Чи знає він, що трон — то плаха,
яку собі возводиш сам?..

Чи знає він, як серце крає
розлука з рідними людьми,
як розум зболений ридає
за нелетючими крильми?

Лилася кров? Атож, лилася.
Безгрішна — теж. Хто є святий,
коли крізь пристрасті прослався
шлях невідомий і крутий?

Та в час прощальної осмути,
коли вже сам собі суддя,
хто може словом дорікнути,
що князь невинних кривдив?
— Я!..

І вихор холодний забився в палаті,
то вгору злітав, то униз осідав,
клубочився сизо, і пасма патлаті
стелив, як полотна, і вертко гойдав.

Тремтів Ярослав на постелі і пильно
вглядався в холодні рухливі клубки.
І згадки здавнілі текли незупинно,
як води у руслі старої ріки.

Повільно незбагнене видиво тало
і з млості туману, що тонко завис,
далеке, болюче, пекуче постало,
набрало реальних рокованих рис.

Високий юнак в полотняній сорочці.
Волосся біляве довкруг голови.
Обшмуляна дудка на шворці при боці.
Ціпок у руці. За плечима сакви.

— Що, княже, впізнав мене? — більма спитали.
— Це ти, скомороше? — хитнувсь Ярослав.
— Дивися і згадуй. Чи згадки розтали,
туманами час тобі очі заслав?

— Ти ж мав би постаріти!
— Той не старіє,
хто світа не бачить і в світі себе,
хто помстою марить і духом яріє,
забувши про серце прощення слабе.

— Ох, отроче, смутку болючий, що тихо
дрімає у пам'яті стільки ось літ!
Не я покарав тебе — сам же, на лихо,
собі очорнив ти і виболів світ.

Хіба ти не міг коло мене служити?
— Служити — не жити. Невільна душа
не може співати — їй краще тужити,
вона за собою це право лиша.

— Ти жив у неволі?
— Ні, тішився духом,
смішив і співав, коли плакати мав.
Чи був я людиною, вловлював вухом
любіві слова, коли дурня ламав?..

— Проклята гординя тебе не лишила.
Та князеві — княже, — хоч що тут роби.
— Не втаїш у лантусі гострого шила,
з горбятих не знімеш обридлі горби.

І ти зрозуміти не годен, що кожний —
чи смерд, чи низький скоморох, чи жебрак —
свій шлях обирає правдивий, неложний
і прагне людиною бути.

— Однак

у кожного в світі є місце властиве,
а ти своє місце самвільно згубив.
О кляте життя, осоружне, злостиве!
А я ж тебе, отроче, ніжно любив...

— Любов твоя ніжна — на кінчику леза.

— Торчин тебе мучив!

— А кров — на тобі.

— Будь проклята, пам'яте вічно твереза,
настояна міцно на чорній злобі!

Чого ти з'явився?

— Борги повернути

і руки криваві побачити знов.

Дивися ж і ти без жалю і осмути
на очі мої, забагрілі у кров.

Дивися, дивися...— І шепіт гарячий
давив Ярослава і кидав у піт,
і образ химерний, більмасто незрячий,
на очі лягав, як розпечений гніт.

Князь лячно сахнувся і стогін зубами
затиснув до болю, на ложе упав.

Металась метіль край віконної рами.

І образ в метілі нечутно розтав.

Та князь у непам'яті знову забувся.

Хрипіло у грудях повітря скупе.

І світ йому більше, здавалось, не чувся,
і серце не чуло у світі себе...

Волікся час, як сонний волок.
Уже сіріло за вікном.
З очей князевих чорний морок
спадав грубезним полотном.

Невже він був — білявий отрок,
його любов, його біда?
Невже він чув сумління доторк,
що й досі голову гойда?

Ні-ні, то марення нещадне
його пантрує в смертний час.
Судомить серце безпорадне.
В кутку блищить іконостас.

Вдивлявся князь у позолоту
і відвести очей не міг.
Лягали зблиски на гризоту,
як забуття спокійний сніг.

Святі розморено мовчали,
він і собі мовчав тихцем.
Верталась пам'ять на причали.
Вікно сивіло морозцем.

Де, де знайти душі розраду,
у кого мудрості узять?
Хоча усе життя позаду,
хоча ступив на крайню гать,

а все ж не годе́н осягнути:
чи так прожив, як жити мав,
щоб чорну пам'ять не здобути,
чи батьків припис не ламав?

Ніхто не скаже, не розрає,
не втішить в слові запашнім.
Життя — як море неокрає,
і ти загублений у нім...

Він надсилки на ноги звівся.
Ступив два кроки. Заточивсь.
Став на коліна. Охрестився.
У мові пристрасній забивсь:

— Святий Миколо-чудотворцю,
душі опоро вікова!
Тобі молюся, яко сонцю
у лузі молиться трава.

Скажи мені, чи жив я всує,
чи дні і ночі змарнував?
О ні, і він мене не чує!
Я плачу. І мій плач кривав...

Замружився князь, захитався на стерплих колінах.
Сльозини скупі забриніли на кінчиках вій.
І раптом зрухнувся Микола, замигав по стінах
вогнів мерехтливих гулкий розполоханий рій.

Свічки загойдались, розхлюпали жовту заграву.
І вже не святий, а всивілий оратай старий
зійшов зі стіни і вклонився чолом Ярославу,
не годе на нього підвести свій погляд сумний.

Знетямлений князь, ухопивши чоло у долоні,
стояв на колінах, нажахано зирив увись.
Згадалися пуща, похід і замилені коні,
і поле, й оратай, що чемно в колінах зломивсь.

— О старче, у ти у мою невеселу годину
сюди поспішив, щоб додати розпуки й жалю!
Бодай би уже не побачити сонячну днину!
Я з глузду зійшов?
Чи помер непомітно?
Чи сплю?..

— Ні, княже, при розумі ти, — заклубочився голос,
як хмарка легка, і жнивами запахло в зимі. —
Важка твоя мудрість, як житній наливаний колос.
Не йди від нас, княже.
Як будем на світі самі?..

Завмер Ярослав. Як павуття, мовчанка тривала
обох обснувала. Нарешті зітхнув Ярослав
і звівся на ноги, і мовив, як зняв покривала
з душі наболілої:

— Смерде, і хто тя послав

у ніч цю завійну, в прощання моє заметільне?
Я вже не осмислю ні вчинки людські, ні слова.
Свідомість померхла. І тіло конає невилічне...
О де ви, жадані, омріяні мною жнива?!

— Не треба пектися і душу роз'ятрювать годі —
врожайтєся нива, яку ти леліав, плекав.
Над цілою Руссю святою стоїть на погоді,
бо ти од трудів ані вдень, ні вночі не втікав.

— О, я пам'ятаю, оратаю, нашу розмову.
Я все пам'ятаю сповна, хоч було це давно.
Так хто з нас правий був?
Скажи мені, ратаю, знову?

— Правий був, хто чесно плекав на землі цій зерно.

Я ниву малу засівав — ти велику державу,
я жито плекав — ти народу велике життя.
Росте наша Русь, і ділити нема чого славу.
У спільній роботі знайшли ми тверде опертя.

— Держава і нива... Нащо це тому, хто конає?
— З собою усе забирати — нечуваний гріх.
Людина відходить, а справа її не минає.
Неначе зерно, ти відродишся в дітях своїх.

— Спасибі, оратаю, втішив мене наостанку.
Нема в твоїм слові ні підступу злого, ні лжі.
Ходімо ж зі мною назустріч правдивому ранку.
Ходімо — віднині брати ми, не люди чужі.

Він руки простяг — і нічого ніде не нашарив.
Оратай пропав, потьмянів на стіні Миколай.
Невже він не жив, а життям нерозтраченим марив?
А звідки ж такий бадьористий лункий світлограй?..

Він похитнувся мимоволі,
рукою вперся у стіну.
Думки, за мить до того кволі,
вернули силу осайну.

Затихла заметіль, манило
вікно, і сонце золоте
під ним горіло, як горнило,
і клоччя інею густе

трішало на слюді, сповзало
кудись за мороком услід,
у мерзлі стіни загрузало,
і чистий синій небозвід

нараз відкрився глибиною
великих вічних таємниць.
За щастя миттю забарною,
як за крилатим летом птиць,

потягся князь. Тремтячі пальці
стіну боялись одпустить.
Дрижали ноги в лихоманці.
Йому ж здавалось — він летить!

Широкі кроки — через роки,
через події пам'яткі,
аби забути замороки
і вічні сумніви жалкі.

Даремно жив? О, недаремно!
Нехай посвідчить та земля,
за котру сам стояв недремно,
яку і нині окриля.

Ще крок — і рама під руками
м'яким морозцем холодить.
Хоч не ногами, то думками
по переметах походить.

Так ні — чолом до прохолоди,
до скостенілої слюди,
очима — до земної вроди,
що вбралася на проводи.

Побачити духовним зором
земні діла свої усі
і задихнутися прозором
святої рідної Русі.

О Русь, дай сили знову встати
на зачині ясного дня,
дай змогу вправно осідлати
прудкого вірного коня!

Блищить на прuzі позолота
аж понад сонцем в вишині.
— Невже то Золоті ворота
крізь даль проміняться мені?

О так, я бачу їх, приймаю
тут, біля вишгородських стін,
стражденним серцем переймаю
далеких дзвонів передзвін.

Гучіть, нехай приходять гості
із миром та добром в очах.
А ворог прийде — ворон кості
нехай шука і по ночах.

Замки міцні. Тверда опора.
Вознісся Київ на горбах.
О, як гукає даль прозора,
аж вітер терпне на губах!

Я зараз, зараз. Ця палата
мене тепер не зупиня.
Гей, стражнику, прошу, як брата:
мершій-но осідлай коня!

Коня! — І задихнувся зовом,
і впав у вічну чорноту.
Здаля над сніговим покровом
злетіли дзвони в мить оту.

Кінь заіржав у княжій стайні,
ударив журно копитом.
Свічки-недогарки останні
над ним загасли вічним сном.

І світ осмислював потроху,
хоча у горі ще не чувсь:
на цілу вславлену епоху
постаріла велика Русь.

Вставала сонячна заграва,
і десь при ній на цілий світ
яріла слава: Ярослава
під знаком Золотих воріт.

З М І С Т

При свічках	
7	
Коня!	
11	
Брати-вороги	
21	
Щедрий вечір	
29	
Печери	
47	
Печеніги під Києвом	
63	
Ірина між берегами	
77	
Гіркий дим	
93	
Смерть і звеличення землі	
117	
Кам'яне коріння	
131	
Яра слава (фінал)	
147	

Леонид Никифорович Горлач
НОЧЬ В ВЫШГОРОДЕ

Историческая поэма

Издательство

«Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор Л. Д. Рубан
Художній редактор Н. В. М'яковська
Технічний редактор О. К. Бищенко
Коректор С. І. Слабошевська

Информ. бланк № 1301.

Здано на виробництво 18.01.82. Підписа-
но до друку 16.03.82. БФ 45512. Формат
70×108^{1/32}. Папір крейдяний. Банников-
ська гарнітура. Високий друк. 5^{1/4} фіз.-
друк. арк., 7,35 ум.-друк. арк., 13,85 ум.-
фарб. відб., 7,01 обл.-вид. арк. Тираж
16 000 пр. Зам. 2-35. Ціна в оправі
1 крб. 30 к.

«Радянський письменник»,
252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52.
Київська книжкова фабрика «Жовтень»,
252053, Київ-53, вул. Артема, 25.

Горлач Л. Н.

Г69 Ніч у Вишгороді : Історична поема. — К.: Рад.
письменник, 1982. — 167 с.

Історична поема українського радянського поета — багатоплановий твір про
київського князя Ярослава Мудрого. Боротьба за єдність князівств, велика
будівничча праця Ярослава, зародження протесту простолюдинів проти утисків
можновладців — основні сюжетні лінії твору.

Г 70403-062
M223(04)-82 БЗ.33.4.81. 4702590200

У2